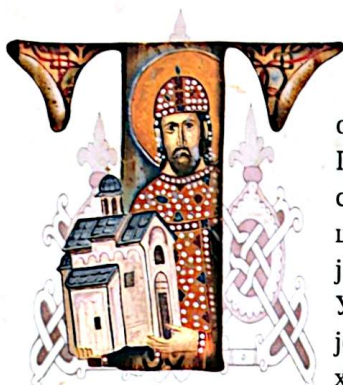

СТЕФАН ДРАГУТИН

српски краљ, светитељ

оком 1276. године Драгутин се побунио против свога оца – краља Уроша. Побуна је била успешна и од те године он се налазио на српском престоу, о чему је више писано у делу ове књиге који се тиче краља Уроша Великог. Биограф Данило Други у опису ових догађаја у биографијама Уроша и Драгутина сву кривицу за сукоб оца и сина предајује на Уроша. Међутим, у биографији архиепископа Јоаникија, његов приступ је сасвим другачији. „После неког времена, ђаво, који од искони мрзи род хришћански, подиже љуту завист против овога благочастивога краља од

сина му краља Стефана. Јер подигавши се са великом силом, узео престо својих родитеља, тако, као што указасмо у напред писаном житију о свему што се догодило” (Данило Други). Сада је кривица сва на Драгутину којег је „љута завист” подигла на оца. Заправо, овај суд би био сигурно најтачнији и савршено одговара ономе што се догодило. Међу Немањинима су настављени сукоби око престола, од свих српских краљева једино је Стефан Првовенчани умро као краљ. Остали су морали или да одступе с трона (жупан Немања), или су били свргнути (Радослав, Владислав и Урош).

Од самог доласка на власт 1276. године, Драгутин је водио доста смотрену политику, уз јако ослањање на Угарску. Одмах на почетку своје владавине обновио је уговор са Дубровником, а и са Венецијом је одржавао добре односе. Његова кратка владавина била је углавном окренута сарадњи са Западом, а ови су га очигледно ценили, стога није чудно што: „Сви околни цареви, колико слушаху за толику силу и крепост и целомудрену мудрост његову, веома велику љубав осећаху према њему. А они који су се хвалили против отачаства његова, слушајући за велику силу његову и крепост, којом га је Бог крепио, сви који су зло мислили

враћаху се пуни стида, и сви моћни земље његове, радујући се украшаваху се, учени и утврђивани речима његовим” (Данило Други).

У почетку Драгутин није имао неких посебних дејстава против Византије. Активности српске војске су се сводиле углавном на чаркање дуж границе, а највише сукоба било је са албанским бандама које су биле на страни Грка и нападале на српске трговачке караване. Године 1281. краљ Драгутин се удружио са Карлом Анжујским у нападу на Византију, но главнина трупа дошла је до Берата и опсела га. Ратне акције се нису развиле даље од Албаније, јер су Византинци страшно потукли Карлову војску и освојили нешто територије у Албанији. Након тога се сва византијска сила окренула на Србе. То је нагнало краља Драгутина да се убрзано извлачи са територије коју је освојио, а ускоро и да брани српску територију. Нису познате размере византијског напада, али по свему судећи продор је био веома снажан. „Уте дане видела се српска земља обузета у великој тесноти и умањена, јер држава грчкога царства стизаше до места званог Липљан, и овом је царству расла снага, тако да је хтела узети целу област отачаства овога христољубивога,

па чак и њега самога да има као послушнога слугу” (Данило Други).

Очигледно да краљ Драгутин није могао да се супротстави овом нападу, а у томе га је делимично спречавало и то што је почетком 1282. године под Јелечом сломио ногу. „Када је јездио неким послом с властелом својом под градом Јелечем, павши са коња сломи ногу своју” (Данило Други). Већ у то време Србија се налазила у тешкој ситуацији због напада Византије, а биограф наводи: „Пошто је била велика узбуна и велика жалост у његову отачаству...” Управо у то време долази и до смене на српском престолу: Драгутин уступа место своје млађем брату Милутину. Сама смена остаје нејасна, као и разлози за њу. По свему судећи смена није извршена насилно. На Драгутина је вршен притисак, тако да је он одлучио да се добровољно одрекне престола. Сазвао је сабор 1282. године, у Дежеву, и абдицирао у корист брата Милутина. Данило Други наводи како је Драгутин, одмах након што га је властела посетила, одлучио да пошаље по Милутина, „говорећи му: Брзо дођи ка мени, јер имам велико тајно саветовање с тобом”.

Драгутин је имао доста повољне позиције, па је успео да оствари добре услове под којима ће абдицирати. Најпре, задржао је за себе територију Рудника, Ариља и Ускопља, можда и део Требиња (пошто је сâмо Требиње држала његова мати Јелена). Ове се области налазе одмах уз угарску границу, а Драгутин је био ожењен са сестром тадашњег угарског краља Ладислава Куманца. Из овога је јасно да се он осећао несигурним и да је хтео да буде што ближе Угарској, одакле би му дошла помоћ у случају да га Милутин нападне.

У прво време браћа су сарађивала, извели су 1283. године заједнички напад на Византију, потом на бугарске бољаре Дрмана и Куделина 1291. године, потом на бугарског кнеза Шишмана.

У исто време, Драгутин је добио од угарског краља Ладислава IV Куманца велик део угарске територије који је обухватао Мачву са Сремом, Београд и делове Босне, који су се састојали од Усоре и Соли. Ова територија је сачињавала Мачванско-босанску бановину и

њоме је управљала Јелисавета, мати Ладислава Куманца. У областима које је добио Драгутин је одмах почео да влада сасвим независно, а као престонице узима Београд и Дебрец у Срему. Додуше, у Београд је долазио само повремено, али он је први српски владар који је држао под влашћу овај град. Драгутин се понашао као апсолутно суверени владар, а у томе га нису ометали ни краљ Ладислав, а ни брат Милутин. Од тада и датира његов назив „сремски краљ”, будући да су се добијене земље, изузев босанских, звале Сремским.

Драгутин је водио веома спретну политику, ступајући не само у политичке везе са околним дворовима, већ стварајући и породичне везе. Већ 1284. године он је своју ћерку Јелисавету удао за босанског бана Стевана I. У оквиру тога удао је и своју ћерку Урошицу (Урсу, Урсуну?) за моћног хрватског бана Павла I Шубића. Драгутин је имао додира и са напуљским двором, пошто му је жена Каталина била рођена сестра Марије, жене напуљског краља Карла II. Ове помало замршене породичне везе омогућиле су му приступ и контролу над већином политичких послова који су се дешавали у региону. Драгутин је одржавао и тесне везе с папом, па одатле и претпоставка да се он почетком 1291. године и покрстио, односно прешао у католичку веру. Са Венецијом су одржаване везе преко босанског епископа Василија, који је тамо путовао као Драгутинов изасланик.

Од 1291. године Драгутин се уплео у борбе око угарског престола будући да је његов син Владислав, преко рођачких веза, имао неких права на њега. Када се уверио да од тога неће бити ништа, окренуо се ка Србији и затражио од Милутина да препусти престо Србије његовом сину. Од 1301. године започео је и оружана дејства, али је 1312. године Драгутин морао да призна пораз.

Краљ Драгутин се упокојио 1316. године. Милутин је са својом војском одмах заузео земље којима је Драгутин владао. Владислава, Драгутиновог сина, одређеног за очевог наследника и потенцијалног наследника српске краљевске круне, Милутин је без милости бацно у тамницу.

Нешто пре смрти Драгутин се замонашио добивши име Теоктист. „И тако обукоше га у монашке хаљине и после овог наложише на њега анђелски образ, и нарекоше му име Теоктист монах назван у анђелском образу” (Данило Други). До краја живота га је пратило кајање због тога што је на силу срушио са краљевског престола свога оца краља Уроша. „Ове заповести преступивши ја јадни погубих самога себе, подигавши руку на свога родитеља, (тако) да су ево моје ране по заслуги, и не само ово, но и горе од овога, што предвиђам, ускоро ме очекује” (Данило Други).

Сâм краљ Драгутин био је веома наклоњен монашком животу и радо је проводио време у разговору са монасима. Насиље које је извршио над оцем било је разлог што је себе мучио једном необичном казном. Одмах након што је умро, по обичају, требало је опрати његово тело. „И када су га хтели омити, нађоше га опасана оштрим појасом од сламе по нагу телу његову и обучена у оштру ланену хаљину, а појас од сламе залепио се дубоко у тело његово, и када су хтели да га скину са тела, нису могли. И када су га много квасили водом, једва га одлу-

чише од тела овога блаженога, што све нико није знао за живота његова” (Данило Други).

Ипак ни то није било све. „Друго, чудо чујте, вазљубљени, јер истину говорим: Овај благочастиви живећи са женом у своме животу, мислим више од двадесет три године не дотаче се ње, но чувајући се обоје у целомудрију и чистоти, остадоше живећи као брат и сестра” (Данило Други).

Драгутин је сахрањен у цркви манастира Ђурђеви Ступови који је подигао Стефан Немања 1175. године, у непосредној близини Новог Пазара. У овој цркви Драгутин је био други ктитор, након Немање, и једна капела је посвећена њему. Овај манастир се налазио на територији која је била под Милутиновом влашћу. „И свршивши сва надгробна пјенија и узевши тело овога блаженога од сремске земље, и носећи иђаху ка истоку. И када су дошли у Рас ка цркви св. мученика Христова Георгија у његов манастир, и ту све обично свршише, и тако гробу предадоше тело овога блаженога Теоктиста монаха, некада бившег краља Стефана моћнога и самодржавнога, и ту лежи до данашњег дана” (Данило Други).

СТЕФАН УРОШ II МИЛУТИН

српски краљ, светитељ

а краљевски трон у Србији 1282. године дошао је Стефан Урош, звани Милутин, прави представник ратоборне и оснажене властеле. Сам изглед Милутинов обећавао је много. „Узрастом је био млад, а благодаћом Божјом висок и цело отачаство његово красило се због њега, унапред видећи да ће у дане његове поживети у доброј вери и чистоти, и да ће се јавити страшни непријатељи својима, свима чудни” (Данило Други).

Од самога почетка своје владавине Милутин је водио веома активну политику и сва његова настојања била су усмерена на освајање делова Византије.

Сакупивши војску ударио је на Македонију, а Византинци су или били изненађени или слаби, углавном посебног отпора нису пружали и Милутин је веома брзо напредовао. Заузео је Скопље, Горњи и Доњи Полог (у северозападној Македонији са Тетовом у средишту), Злетово (целокупна средишна зона долине Брегалнице), Овче Поље, Пијанец (област у горњем делу Брегалнице са Делчевом у средишту). Милутинову акцију значајно су помогли и Тесалци, који су истовремено ударили са југа. О томе биограф наводи: „И после овога заповеди да се саберу сви његови војници, и када је ово било, и узевши молитву од свога архијереја светитеља и целога сабора свештеничког лика, и подигавши се са својом силом, пође у државу области грчког царства, у околне пределе, а то су ови, које ћу казати: прво узео оба Полога са њиховим градовима и са облашћу, и град главни Скопље, потом Овче Поље и Злетово и Пијанец” (Данило Други).

Ова освајања оставила су дубок утисак на српску властелу и створила велико одушевљење, јер је изгледало да је смена Драгутина била сасвим оправдана, будући да се нови краљ показао као успешан освајач. Ови Милутинови

походи заправо су наставак политике коју је започео још Стефан Немања а која је водила ка територијалном проширењу Србије на рачун Византије, кроз Вардарску долину. Милутин је, слично Немањи, са овог простора протеривао грчку властелу, у намери да све освојене територије трајно прикључи Србији.

Те 1282. године Милутин је отерао своју жену Јелену. О њој се мало зна и једино што је поуздано јесте да је била српскога рода. По свему судећи деце нису имали. Када је дошло до брака не зна се, а вероватни разлог њеног протеривања јесте измењена политичка ситуација. Милутин се њоме оженио онда када се није ни могло претпоставити да ће постати српски краљ. Но, када је постао владар требало је пронаћи принцезу са неког од страних дворова, помоћу које би се оствариле добре политичке везе. Ускоро је дошло до склапања брака између краља Милутина и ћерке севастократора Јована (1282). Како се звала Гркиња, не зна се. Ни она се није дуго задржала код Милутина; отерана је током 1283. године.

Византијски цар Андроник напао је Србију 1283. Његови одреди, састављени углавном од Татара, стигли су до Призрена и Липљана,

али због изненадног пораза, када је набујали Дрим прогутао многобројне Татаре који су покушали да га препливају, остатак војске је почео убрзано да се повлачи. Милутин је схватио да је то прави тренутак за даље територијално проширење Србије на рачун Византије. Уз помоћ Драгутинових одреда у јесен 1283. године српска војска је провалила у византијске области, опљачкала струмску и серску област, а код Хриостопоља дошла чак и до обала Егејског мора, док је границе Свете Горе тек додирнула.

Убрзо су Милутинови одреди самостално наставили освајања, тако да током 1284. године узимају Пореч, Кичево и Дебар. Каквом је то силином и с коликом сигурношћу Милутин освајао територије казује већ чињеница да није било скоро никаквог озбиљнијег отпора. „Те земље њихове државе додаде ка држави отачаства свога, јер му се нико није противио, нити против говорио” (Данило Други). Сада је српско-византијска граница ишла линијом Струмица–Просек–Прилеп–Охрид–Кроја.

У то време Милутин је имао нову супругу Јелисавету, ћерку покојног краља Угарске, Стевана V, заправо рођену сестру Драгутинове жене Каталине. Она је имала трагичан романескни животни пут. Још као дете одведена је у манастир на Маргаритином острву код Будима. Једно време је живела и на двору код свог брата краља Ладислава Куманца. Приликом посете својој сестри Каталини на Драгутиновом двору, упознала се са Милутином, који ју је завео и ускоро оженио. У то време Јелисавета није била млада, имала је око тридесет година, па стога прича о завођењу личи на њено оправдање. Било како било, Милутин је своју тадашњу жену, ћерку Тесалског севастократора са којом је имао сина и ћерку, вратио оцу у Тесалију и оженио се Јелисаветом. Српска православна црква једва да је приста на овај брак, будући да је Јелисавета дошла из манастира, као и због блиског сродства које је по мишљењу цркве представљало сметњу. Са овом женом Милутин је имао ћерку која се звала Царица или Зорица.

Милутин се већ 1284. године поново оженио и то Аном, ћерком бугарског цара Георгија Тертера. Ово је био четврти брак српског кра-

ља, за чије склапање не знамо тачне разлоге. Бившу жену, несретну Јелисавету, Милутин је отерао а ћерку Царицу није дао мајци, већ ју је задржао код себе. Јелисавета се вратила у манастир на Маргаритином острву.

Године 1291, уз помоћ брата Драгутина, од бугарских бољара Дрмана и Куделина Милутин је преотео Браничевску област (њу преузима Драгутин), и проширио напад на Видин, где је столовао кнез Шишман. Убрзо је склопљен мир по којем је Шишман признао Милутина за свог господара, постао је његов вазал. Мир је требало да учврсти и Шишманова женидба са ћерком једног од српских племића Драгоша. Временом су се односи између Милутина и Шишмана додатно учврстили женидбом Шишмановог сина Михаила са Милутиновом ћерком Аном.

Татарски кан Ногај сматрао је Дрмана, Куделина и Шишмана својим вазалима, а Бугарску својом облашћу. Стога му никако није могло бити право што је Драгутин припојио Браничевску област и што је Шишман признао Милутина за свога господара. Кривци за све ово били су Србија и њен краљ Милутин, који је успео да потпуно уништи два канова вазала. Кан је спремио велику војску и већ ју је и покренуо, када је Милутин, свестан да се кану војнички не може одупрети, повукао дипломатске потезе. Не знамо шта је српско посланство све учинило не би ли кана одвратило од напада на Србију, али изненађује лакоћа успеха ове мисије. Милутиново посланство је успешно уверило кана да их Срби неће даље нападати.

Кан Ногај, иако се задовољио Милутиновим обећањима, тражио је да краљ таоцима гарантује оно на шта се обавезао. Тако су се на татарском двору, као таоци, нашли Милутинов син Стефан Дечански и деца истакнуте Милутинове властеле. Одлазак Стефана Дечанског на Ногајев двор десио се 1292. или 1293. године, а тамо је остао све до 1299. године, када је дошло до унутрашњег сукоба у Златној хорди и када је Ногај погинуо у сукобу са каном Токтајем. Након Ногајеве погибије Стефан Дечански се, након седам година заточеништва, вратио у Србију: „И пошто је овај његов син много времена провео у двору безаконога цара

татарскога Ногаја, пошто нико није рекао да се опет врати у отачаство своје, но добри Бог, који се брине за све нас, и овога неповређена врати ка својему родитељу” (Данило Други).

У периоду од преговора са Ногајем 1292. па све до канове смрти 1299. године, Милутин није имао неких посебних активности. Изузев заузимања Драча током 1296. године, он се није војно ангажовао.

Краљ Милутин се 1299. године опет оженио, овај пут са византијском принцезом Симонидом, која је тада имала тек пет година. Ова девојчица је прихваћена на реци Вардару, а Милутин је као таоца предао Византији своју дившу жену Ану: „Отпослати су, дакле, са обе стране таоци и на средини реке Вардара размењени, а пошто је Србин предао Котаницу и Тертерову кћер, а за узврат примио цареву дете, отпослато са највећом раскоши и пратњом. И пошто је охридски архиепископ Макарије одслужио уобичајене службе, примила је кћер уобичајене части, а сам краљ је примио цареву кћер више него као супругу. Јер, дочекао ју је благонаклоно, не на коњу као што је обичај дочекивати, него сјахавши кад је прилазила, то јест као пред господарицом а не пред супругом” (Георгије Пахимер).

Драгутин је из своје области посматрао све ове догађаје са великом дозом забринутости. Видевши да Милутин нема намеру да испуни своју обавезу из Дежева да му врати краљевску власт, започео је 1301. године оружаним путем да остварује своја права. Било је момената када је изгледало да ће Милутин изгубити, али је тада притекао у помоћ архиепископ Данило II. Уз помоћ бројних одреда плаћеника, Милутин је до 1312. године решио све у своју корист.

На самом почетку утицај Византинаца на Милутина није био сувише јак, па се очекивало да ће Стефан Дечански бити нови српски краљ. Тада је Милутин и оженио Стефана са Теодором, ћерком бугарског цара Смилеца (1292–1298): „Овај христољубиви хтеде оженити вазљубљенога сина свога званог Стефана, као отац који ваистину љуби децу, и узе кћер цара бугарскога, званог Смилеца, и ову заручи да му буде жена” (Данило Други). Да

је Стефан сматран престолонаследником види се и по томе што му је Милутин доделио Зету на владање, односно, сходно тадашњим обичајима у Србији, проглашен је владарем ове области. „И одели му достојан део своје државе, зетску земљу са свима њезиним градовима и облашћу њиховом” (Данило Други). Зета је имала посебан статус у српским земљама и, почев још од Немање, поверавана је на владање оном од краљевих синова који је требало да наследи краљевску круну.

Милутин је имао два сина: Константина и Стефана Дечанског. За престолонаследника је био предвиђен Стефан Дечански, али он ће се 1314. године у Зети побунити против оца, краља Милутина. Према казивању Данила Другог, властела је Стефана на ову побуну принудила, уценивши га говорећи му: „Достојно ти је да узмеш престо оца свога, а ево сви ми помажемо ти, да у свему буде воља твоја. Ако ли нас не послушаш, то се ми нећемо више звати твоји.” Није недостајало ни убеђивања: „И говорећи му дуго такве варљиве речи, окончаше своју вољу. И овај његов вазљубљени син од тада одврати срце своје на лукаве речи, и не хтеде послушати речи својега родитеља, који га је васпитао у доброј вери и чистоти, у љубави и целомудрену смислу.”

Побуна је брзо угушена, а Стефан Дечански је за казну ослепљен. Након тога је са породицом протеран у Цариград. Међутим, џелат је, вероватно потплаћен, Стефану сачувао вид. Стефан је ипак свих тих година носио повез преко очију.

Током 1320. године Стефан Дечански је успео да, уз помоћ архиепископа Никодима и епископа Данила II, добије од Милутина дозволу да се врати у Србију. У то време Милутин је још увек мислио да је Стефан слеп, а овај је и даље крио истину. Милутин Стефана није задржао поред себе, већ га је послао у жупу у Будимљу, док је Стефановог сина, свога унука Душана, задржао поред себе.

Иако је имао доста година и био савршено здрав, Милутинова болест све је изненадила. Задесила га је у двору у Неродимљу. „Када је прошло много времена и када је требало да се изврши божаствена воља, дође цару напрасно

нека болест,...” (Григорије Цамблак). Да зло буде веће Милутин је изгубио и моћ говора, тако да је лежао у кревету потпуно немоћан. „И не беше гласа ни слушања од њега, јер се беше свезао језик његов” (Данило Други). Данас се мисли да је то био апоплектички удар.

Милутинова агонија је трајала дуго, и никако се није могла сакрити од јавности. То је било довољно да на све стране издију метежи, тако да су разбојничке банде неометано крстариле Србијом. „И пошто је био велики метеж и не мала узбуна и сметеност у време престављења блаженога, и пошто су биле борбе и велике пљачке од сујемудрих војника, као да су се међу собом сукобили пукови, хотећи да једни од других узму богатство њихово, овај блажени и благочастиви краљ лежао је ту као многосветло сунце” (Данило Други). Било је јасно да краљ умире. Читаве групе војника међусобно су се сукобљавале, отимајући једни другима плен. Ситуацију је додатно оптеретило то што краљ Милутин није одредио свога наследника, па се, још док је он лежао болестан, из све снаге почело са сплеткарењем у вези са будућим престолонаследником.

Краљ Милутин се упокојио 29. октобра 1321. године. Одједном су се појавила чак три

његова наследника: најпре Драгутинов син Владислав, који је изашао из заточеништва одмах након Милутинове смрти, те два Милутинова сина: Константин и Стефан Дечански.

Поворку која је носила краљево тело напала је група разбојника, покушавајући да отме његову богату посмртну одору. „И пођоше носећи тело блаженога. На многим местима јављали су се пукови војника, мислећи да постигну неку своју вољу и да уграбе нешто од оних који носе тело блаженога, јер у то време, као што рекосмо, беше велики метеж; а видећи да се носи тело овога блаженога и као од неке огњене јарости паљени,...” (Данило Други). Увек присутни епископ Данило је био заслужан што је ова погребна поворка успела да се одбрани од нападача.

Милутиново тело је из Неродимља пренето у манастир Бањску где је сахрањен. „Заповедише да се спреме кола са изабраним кротким коњима, да положивши на њих тело блаженога и превисока краља, пренесу га ка спремљеном гробу у цркву св. апостола Христова Стефана, у рукотворени му манастир” (Данило Други). Касније су Милутинове мошти пренете најпре у Трепчу 1389. године, а затим 1460. у Софију, где се и данас налазе.

СТЕФАН УРОШ III ДЕЧАНСКИ

српски краљ

(Свети Стефан Дечански)

Краљ Стефан Дечански рођен је око 1275. године од оца краља Милутина и непознате мајке (вероватно прва Милутинова жена Јелена, непозната Српкиња). Стефан је једно време избивао из Србије онда када га је 1292/93. године отац дао Татарима као таоца. Због Милутинових напада на бугарског кнеза Шишмана, као и на Дрмана и Куделина, вазале татарског кана Ногаја, овај је одлучио да се освети Србији. Милутин је успео да га некако умири али, као један од услова за потписивање и гарантовање мира, татарски кан је од Милутина тражио да му као таоца пошаље свога сина Стефана. „И толику велику

љубав утврдише међу собом, да је овај преви-соки краљ дао вазљубљенога сина свога званог Стефана на службу њему, са великоимени-том властелом земље српске” (Данило Други). Како се рачуна да је Стефан рођен око 1275. године заправо значи да је тада имао око 17–18 година. То што је Ногај тражио баш Стефана за таоца, а не другог Милутиновог сина Константина, вероватно значи да је Стефан био предвиђен за престолонаследника.

Како је прошло време Стефановог заточеништва код Татара није познато. Ослободио се 1299. године, док су трајали окршаји између кана Ногаја и узурпатора Токтаја: „И пошто је овај његов син много времена провео у двору безаконног цара татарског Ногаја, пошто нико није рекао да се опет врати у отачаство своје, но добри Бог, који се брине за све нас, и овога младића неповређена врати ка својему родитељу” (Данило Други). У тим борбама кан Ногај је погинуо, а Стефан је, користећи хаос који је настао, побегао у Србију: „И устаде неки један силноименити тога татарског народа са својом силом, и дође на овога нечастивог цара Ногаја, који се хвалио против државе овога благочастивог, и пошто је ту био међу њима

велики рат и крвопролиће, и убивши га својим оружјем, узео његов престо,...” (Данило Други).

Милутин је лепо примио Стефана и према њему се односио као према престолонаследнику, тако да га је убрзо оженио Теодором, ћерком бугарског цара Смилеца (1292–1298). „Овај христољубиви хтеде оженити вазљубљенога сина свога званог Стефана, као отац који ваистину људи децу, и узео кћер цара бугарског, званог Смилеца, и ову заручи да му буде жена” (Данило Други).

Током 1309. године, или чак и раније, Милутин је Стефана именовao за намесника Зете, што је и практично значило да га сматра за наследника. „И одели му достојан део своје државе, зетску земљу са свима њезиним градовима и облашћу њиховом. Одликова га сваком чашћу царског достојанства, давши све што му је на потребу од малог до великог, и отпусти га у такву државу, коју му је сам оделио” (Данило Други). Зета је имала посебан положај у Србији и њоме је, према обичају, управљао будући престолонаследник. Стефан је могао бити сасвим задовољан својим положајем који је наговештавао да ће управо он бити будући српски краљ.

Ипак, вероватно из страха да неће наследити краљевски престо, Стефан је 1314. године у Зети дигао буну против оца, краља Милутина. Побуна није успела, а Стефан је за казну ослепљен. Но, Стефану Дечанском је ипак сачуван вид, што краљ Милутин није знао и одмах га, заједно са женом и сином Душаном, протерао у Цариград. Након пет година заточења у Цариграду, Стефану се, како биограф каже, Божјом вољом вратио вид. Након свеноћнога бдења у спомен на чудотворца Николаја, Стефан је, док се читало житије о чудесима овога свеца, седећи за столом задремао. У сну му се јавио Никола, епископ мирликијски, и обећао му да ће поново прогледати: „И када му даваше вид, подиже га и учини крсни знак на лицу, дотакавши се крајевима прстију очију, рече: Господ наш Исус Христос, који је слепоме од рођења дао вид, дарива и твојим очима првашњи зрак” (Григорије Цамблук). Тако је Стефану повраћен вид и тиме се остварило обећање овог свеца дато још онда када је Стефан ослепљиван. Наиме, одмах након ослепљења, док је Стефан лежао исцрпљен, појавио се овај светац: „Имао је свештенолепни изглед, украшен светитељском одеждом, а светлост благодати сијаше на лицу мужа. Носећи на десном своме длану оба његова извађена ока...” (Григорије Цамблук). Тиме је речено да су оба Стефанова ока сачувана, а да ће их светитељ вратити онда када се за то укаже прилика. Сада је била та прилика и Стефану је вид враћен. Сва његова правоверност је тиме била у пуној мери награђена.

Током 1320. године успео је Стефан Дечански, уз помоћ архиепископа Никодима и епископа Данила II, да добије од Милутина дозволу да се врати у Србију. У то време Милутин је још увек мислио да је Стефан слеп. Дозволио му је да остане у Србији, али га није и задржао поред себе, већ га је послао у жупу у Будимљу, док је Стефановог сина, а свога унука Душана, задржао поред себе.

Краљ Милутин се упокојио 29. октобра 1321. године. Одједном су се појавила чак три наследника. Најпре Драгутинов син Владислав, који је изашао из заточеништва одмах након Милутинове смрти, те два сина Милутинова:

Константин и Стефан Дечански. Након Милутинове смрти, Стефан је скинуо повез са очију, објављујући свима да поново види: „А када сазнаде да је очева смрт истинита, одмах бацивши убрус од очију, показа се онима који су се скупили светао лицем, а још светлији очима, и препаса се на достојно му српско царство” (Григорије Цамблук). Тиме је Стефан не само објавио да је прогледао, већ је најавио и своје крунисање. Повратак вида сâм Стефан је представио као Божје чудо, што је још једно сведочење да има Божју заштиту у будућој борби за круну. „Слушајте, вазљубљени, присни моји другови и браћо, и узвеличите Господа са мном, који има силу и крепост, изводећи нас оковане мужаством. Видите и дивите се, јер ја, који сам био слеп, ево сада видим” (Данилов ученик)

Борбе између браће Стефана и Константина вероватно су почеле одмах након Милутинове смрти, али је сигурно да нису узимале већег маха. Обојица су тек сакупљала војску. У целој тој смутњи Стефан се показао као далеко виспредији, те не изненађује да је крунисан за српског краља. Црква је спремно прихватила ову његову намеру, ако је није већ и иницирала, и крунисање је обављено на Богојављење 6. јануара 1322. године. „А сретете га онај који је светитељствовао, тадањи архиепископ, са многим радошћу и царском чашћу, Никодим звани, и Христов ученик ваистину по првом Никодиму. А када су били у цркви, архијереј узевши рукама круну царства, венчаваше његову часну главу, показавши га као савршена цара свим илирским народима” (Григорије Цамблук).

Током сукоба Константин је заробљен и Стефан је наредио да се овај ликвидира на крајње зверски начин. Псеудоброкар каже да је Стефан дао Константина „опружити на једном комаду дрвета, па му клинцима проби мишице и бутине, па га онда расече на две поле, по средини”. Нешто слично наводи и Мавро Орбин, с том разликом што он грешно мешајући Стефана и Владислава. Наиме, Орбин наводи да је Константина ухватио и ликвидирао Владислав, а не Стефан: „Кад је Владислав ухватио свога брата Константина, нареди да га разапну на крст, прибију и претестеришу по средини” (Мавро Орбин).

Непосредно након Милутинове смрти Владислав је побегао из заточеништва у којем је био још од 1317. године (или нешто касније). Одмах се пребацио у области у којима је владао његов отац Драгутин и ту га је примила домаћа властела. Уз њихову помоћ веома брзо се учврстио и истакао као претендент на српску краљевску круну, позивајући се на уговор у Дежеву по којем након Милутинове смрти престо преузимају Драгутинови потомци. Његова моћ никако није могла прећи оквири оне области у којој је владао, па се борба између њега и Стефана водила углавном око Рудника и Острвице. Стиче се утисак да он и није имао неких посебних офанзивних акција и борбених продора и да се углавном бранио. Током 1323. избио је сукоб око града Рудника, а ратовање се завршило вероватно до пролећа 1324. године, када је Владислав коначно и савладан. Након тога он одлази у Угарску где му се губи траг, па се претпоставља да је, да ли природном смрћу или насилно умро.

Највећу пажњу Србије у спољњој политици заокупљале су Византија и Бугарска. Одмах након преузимања српског престола Стефану је умрла жена Теодора, па се појавило питање новог краљевог брака. Стефан се окренуо ка Византији одакле је ускоро стигла невеста, ћерка намесника Солуна Јована Палеолога, припадника царске породице, (отац Константин Порфирогенит му је био брат византијског цара Андроника II). Принцеза се звала Марија Палеолог и имала је тек дванаест година када је доведена за Стефана. Била је братичина бивше српске краљице Симониде. Мати Маријина Ирина била је ћерка великог логотета Теодора Метохита, већ доброг познаваоца Србије. Брак између краља Стефана и Марије Палеолог склопљен је 1324. године.

Током пролећа 1330. године два цара, византијски и бугарски, склопили су савез у намери да нападну Србију, и то са две стране. Ни Стефан Дечански није мировао, па је и доводио најамнике, углавном Немце и Шпанце, све саме коњанике. Краљ Стефан Дечански је знао за ратни план два цара и одлучио је да се са њима обрачунава појединачно. Иако су Бугари напали тек касније, крајем јула, оценио их је

као опасније, па је одлучио да их први дочека. Последња појачања стигла су у саму зору, у суботу 28. јула 1330. године, а већ у подне битка је почела. Обе војске су на дан битке биле подједнаке, свака је бројала око 15.000 војника. Битку је започела српска војска у само подне на Велбужду, данас Ђустендил. Бугарска војска није издржала ни први налет српске војске, већ се разишла на све стране, а српска војска је искористила ову сметеност Бугара да их разбије до краја. Битка на Велбужду била је велика катастрофа за Бугаре у којој је и сам цар Михајло у бекству погинуо.

Након битке Стефан је покренуо војску и провалио на бугарску територију. Пут кроз ову земљу није представљао посебан проблем, јер Бугари, још под теретом пораза, нису пружали никакав отпор. Ипак, Стефан од Бугарске територије није ништа одузео. Задовољио се да на бугарски престо постави своју сестру царицу Ану, жену погинулог цара Михајла, и њиховог сина Јована Стевана.

У исто време, краљ Стефан Дечански је сина Душана послао у Зету, чиме га је јасно одредио за престолонаследника. Односи између оца и сина су се по свему нагло погоршали због тога што је Стефан са Маријом Палеолог имао сина Синишу, рођеног пре 1330. Биографи непроверено кажу да је краљица Марија вршила притисак на краља Стефана да за престолонаследника припрема Синишу, као и да је због тога он према Душану одједном охладнео. Већ у јесен 1330. године у Србији је дошло до отвореног сукоба између краља Стефана и његовог сина Душана.

Краљ Стефан Дечански одмах је упао у Зету и навео Душана да затражи преговоре. На крају су постигли споразум, неискрен са обе стране, на који су се обојица заклели. У суштини, ништа није решено већ је остало дотадашње стање: Стефан је краљ, а Душан „млади краљ”, који остаје да влада у Зети. Једини прави резултат био је тај што су борбена дејства и пљачке престале, а Стефан се повукао из Зете.

Постојеће стање није се дуго могло задржати, било је питање ко ће да удари први: био је то син Душан. С мањом групом одабраних војника и верне властеле напао је отац Стефана,

док је овај са породицом боравио у свом дворцу у Неродимљу. Сматра се да је овај напад извршен 21. августа 1331. године. Стефан је успео да побегне, оставивши жену, сина и ћерку нападачима. Потера је трагала за њим и пронашла га у тврђави Петрич, где се предао. Душан је наредио да га, заједно са целом породицом, затворе у тврђаву Звечан док се не реши његова даља судбина. Након тога су почеле припреме за Душаново крунисање које су текле без неких већих проблема јер отпора у држави није било. Душаново крунисање обављено је веома свечано 8. септембра 1331. године на двору у Сврчину, где је био окупљен државни сабор племства и свештенства. Крунисање је обавио архиепископ Данило II.

Након свега остало је питање старог краља Стефана Дечанског. Он више није био краљ, али још увек је имао присталица и могао би бити опасан. Могуће је да би га Душан и оставио на миру и, сходно тадашњим обичајима послао у манастир, али властела која је помогла Душану да се попне на престо није тако мислила: плашили су се Стефана и тражили да га Душан ликвидира: „Док је, дакле, краљ тако боравио у тамници, поменути саветници стадоше наговарати сина да убије оца. То су чинили из подозрења да се не би лоше провели ако би случајно био ослобођен тамнице” (Мавро Орбин). По свему судећи Душан је попустио пред наваљивањем моћне властеле и одобрио, ако већ и није наредио, да се Стефан погуби: „Приволевши се син њиховим opakим саветима, посла неке људе спремне да изврше такво злодело, те га они удавише усред ноћи у речној тврђави” (Мавро Орбин). Слично говори и Григорије Цамблак, који такође тврди да је Стефан удављен по Душановој жељи и веома штуро описује ток целе побуне и Стефаново ликвидирање.

Смрт Стефана Дечанског је остала обавијена мистеријом, а датум његове смрти пада на 11. новембар 1331. године. Сахрањен је у

својој задужбини манастиру Високим Дечанима. Племенито једноставан, складних пропорција овај манастир представља највећи српски средњовековни споменик. Према легенди, сам Стефан Дечански је обишао доста места док није изабрао ово које га је очарало својом лепотом и на којем је манастир изграђен: „А сам, поставивши шаторе, ту пребиваше дивећи се красном месту, јер лежи на највишим местима, сачишћено сваким дрвећем, многогранитим и многоплодним, а уједно равно и травно, а одасвуд теку најслађе воде. Ту извиру велики извори и напаја га бистра река, чија вода пре укуса даје велико руменило лицу, а после укуса велико добро растворење телу, тако да се нико не може наситити насладе воде. Са западне стране затварају га највише горе и њихове стрмине, и отуда је тамо здрав ваздух. Са источне стране овоме се приуподобљава велико поље, наводњавано истом реком. Такво је дакле место часно и достохвално за подизање манастира” (Григорије Цамблак). Сам Стефан Дечански је сазидао угаони камен на овој цркви: „И сутрадан учини преосвећени молитву на утврђење цркве, и пошто су означили место, узео господин краљ у своју руку угаони камен,...”

За смрт Стефанову везана је и легенда о проклетству Душанових каснијих потомака; а касније и целе српске државе: „Неки кажу да је, кад су дошли ти људи да му одузму живот, проклео сина и његове потомке. Мада се ово проклетство није испунило на сину, пало је ипак на његова унука Уроша, који је изгубио краљевство” (Мавро Орбин). Ова легенда је трајала много векова, а сви су се тог проклетства сетили онда када је кнез Лазар са својим ратницима пао на Косову, а Србија пала под Турке.

Ослепљен од оца, а убијен од сина, Стефан Дечански је остао у нарочито лепој успомени у цркви, која га сматра мучеником, што он у суштини и јесте био, па је недуго након смрти, вероватно 1339. проглашен свецем.

ДАНИЛО II

архиепископ српски, светитељ

а архиепископа Данила II не зна се када је рођен нити ко су му родитељи, иако је извесно да је властеоског рода: „Био је син неких благоверних и благочастивих, милостивих, праведних родитеља који беху богати и веома славни, управљајући дане свога века у великој врлини, и у њој родише синове и кћери, и овога господина мојега и учитеља васпиташе у целомудрију и у свакој побожности” (Данилов ученик). Постоји мишљење да је његов отац боравио на двору краљице Јелене, Милутинове и Драгутинове мајке, који се тада налазио у Пироту. Родитељи Данилови су имали више деце која су, према наводима биографа, сва умрла сем Данила. Управо су га због тога, и поред његове жарке жеље, невољно пустили у манастир на „учење књига”: „А поче и молити родитеље своје да га дају и на учење књига. А они не хтедоше тога учинити, јер беху озлобљени смрћу остале деце своје, и само овога једнога имађаху на утеху им...” (Данилов ученик).

Данило је, ипак, успео преко неког свог рођака да пронађе учитеља који ће га у наредним годинама подучавати: „И нашавши некога једнога од својих сродника, и њега наговоривши, био је одведен од њега ка неком учитељу тајно од родитеља својих” (Данилов ученик). Међутим, родитељи су веома брзо сазнали да Данило прима подуке. Нису се томе сувише опирали, очекујући за свога сина неку од уносних дворских служби, где ће му писменост, знали су, бити од користи.

Као и већина младића из угледних властелинских породица, Данило је ускоро нашао службу код тадашњег владара Србије – краља Милутина: „А када је дошао до савршеног младићког узраста, и навикавши на такво што је Богу потребно и људима љубазно и друго боље сабирајући, видећи га тако потребна и украшена сваким добрим обичајем, узе га ка

себи благочастиви краљ Стефан Урош...” (Данилов ученик). Ипак, Данилова једина жеља је била да се замонаши, за шта од краља Милутина никако није могао добити благослов. Попут Светог Саве, сачекао је погодан моменат и, кришом од краља Милутина, примио монашки завет.

Биограф нам казује како је, у једном од честих обилазака манастира, краљ Милутин у својој пратњи повео и Данила. У манастиру Сопоћани Данило је пронашао неког монаха који му је помогао у науку: „нађе некога црнца богоугодна у сваком духовном делу, и њега наговори да му испуни жељено дело, а нико није знао за такву тајну, осим ови једини” (Данилов ученик). Не зна се Данилово световно име. Почињало је вероватно, као и монашко име Данило, гласом „Д”, што је неке од историчара навело на претпоставку да се звао Десислав.

Сам чин монашења обављен је у манастиру Св. Николе на Ибру. Замонашио га је сам игуман Никола: „И дошавши у манастир великога архијереја Христова Николе, који је на обали реке зване Ибар, место звано Кончул, и ту из руке преподобнога Николе прими мона-

шки образ, и би му наречено име Данило монах” (Данилов ученик).

Како је био из познате властеоске породице, привукао је пажњу и архиепископа Јевстатија II који га је у неколико наврата позивао себи. Будући да је Данило одбијао позиве, архиепископ Јевстатије II затражио је помоћ од краља Милутина: „А када га је овај преосвећени много звао к себи, и видећи да се на то не обазире, поче говорити о њему ка превисоком краљу Урошу, да би му заповедио да иде ка преосвећеном” (Данилов ученик).

Тек након неколико позива краља Милутина, Данило се коначно одлучио и прешао код архиепископа Јевстатија у Пећ: „И после овога узме благослов од игумана и све братије тога манастира, у коме беше, и уставши оде ка преосвећеном архиепископу Јевстатију, незлобиво јагње доброга пастира Христа...” (Данилов ученик). У Пећи га је убрзо по доласку архиепископ Јевстатије рукоположио за јеромонаха. „И из руке његове би постављен за презвитера” (Данилов ученик). Но, Данилу није било суђено да дуже служи у Пећи; према наводима биографа код архиепископа Јевстатија задржао се само годину и по дана.

Значајан преокрет у Даниловом животу био је његов избор за игумана манастира Хиландара на једном од сабора световне и црквене властеле: „Пошто у то време славни манастир Хиландар, који је у Светој Гори дом Пресвете Богородице, није имао игумана, и благочастиви краљ Стефан Урош учини савет са преосвећеним архиепископом Јевстатијем и целим сабором, и изабравши овога мојега господина, би му заповеђено да буде игуман више реченога Богом подигнута манастира...” (Данилов ученик).

Није позната тачна година Даниловог доласка у Хиландар, али је то могло бити најраније у другој половини 1305. године. Према другим тумачењима било је то 1306. или 1307. године.

У прво време његово руковођење Хиландаром текло је веома мирно, тако да се могао посветити монашком животу: „дошавши у велику тишину смерног мудровања, олакшавајући тело своје постом и бдењем и безмерним

молитвама дотле, да га је презрео, не би ли имао наду спасоносног прошења од Господа” (Данилов ученик). Но, то није трајало дуго. Тих година Свету Гору напали су Каталанци (1307–1309). Данило је успео да га одбрани и управо одбрана Хиландара спада у најузбудљивији део његовог житија.

Када је прошла опасност за Хиландар, Данило се повукао у испосницу у Кареји. „Оставивши старешинство славнога манастира Хиландара, уставши пође у ћелију светога Саве у месту званом Кареји” (Данилов ученик). Ову је испосницу подигао још Свети Сава 1199. године и за њу написао и типик. Након Даниловог одласка игуман Хиландара је постао Данилов ученик Никодим. Током 1313. године краљ Милутин је Данила позвао натраг у Србију, желећи од њега да начини новог архиепископа Српске православне цркве. Данило је најпре изабран за игумана манастира Бањска. Истовремено је био и ризничар краља Милутина, односно чувао је краљево злато тајно похрањено у Бањској. „Ту христољубиви краљ предаде своје много имућно богатство у руке свеосвећеноме, а за то није нико знао само ови једини” (Данилов ученик).

Данило је био човек од изузетног Милутиновог поверења. У време када су Милутин и Драгутин ратовали и када је скоро целокупна властела прешла на Драгутинову страну, Данило је предао краљу Милутину злато помоћу којег је овај платио најамнике и успео да одбрани престо. „А сам уставши пође против брата свога на рат и против своје воље, јер се сви његови великаши беху одметнули” (Данилов ученик). Ти догађаји одигравали су се између 1310. и 1312. године.

Не задржавајући се дуго у Бањској, Данило је поново отишао у Хиландар. „И дошавши у славни манастир Хиландар, и узишавши на пирг, поче ту у ћутању живети, поставши бољи у дивној мудрости...” (Данилов ученик). Након тога поново је краљ Милутин позвао Данила у Србију, где је овај постао епископ хумски. „А овоме господину мојему даде благочастиви краљ епископију хумску” (Данилов ученик). Наиме, очекивала се скоро смрт оболелог архиепископа Саве III и краљ Милутин је намеравао

да Данило заузме архиепископско место. „Од тога времена благочастиви краљ Урош беше обећао да ће овоме преосвећеноме дати престо светога Саве...” (Данилов ученик). Након смрти архиепископа Саве III (1309–1316) Милутин је заиста покушао да наметне Данила за архиепископа. У својој намери је био веома упоран, па је сабор на којем је биран архиепископ одлаган два пута у току године. „И сабравши сав сабор отачаства свога, свечасне епископе и игумане и монахе и великославну властелу, тражио је таквога мужа не једном но и трипут, и за целу годину, и много дринући се о томе” (Данило Други). Ипак, на трећем заседању је, против Милутинове воље, за архиепископа изабран Никодим (1317–1324), Данилов ученик.

Некако у исто време вратио се Милутинов син Стефан Дечански из Цариграда, где га је отац, најпре га ослепивши, због неуспеле побуне послао у заточење. Но, ослепљење није било истинско, што Милутин није знао. Будући човек од великог Милутиновог поверења, није немогуће да је управо Данило искористио прилику и спасао Стефана од потпуног ослепљења.

После пет година прогонства Стефан Дечански је одлучио да се, против Милутинове воље, врати у Србију. И овога пута Данило је одиграо значјну улогу: на Стефанову молбу се заузео код краља Милутина да Дечанском дозволи повратак у Србију.

Од самога почетка своје каријере Милутин је према Данилу имао посебан однос и посебно поверење. Слао га је у различите мисије и на многа путовања. „Јер овога свеосвећеног епископа Данила примаше господин краљ на свако већање у многочасну љубав и сласт, јер никада није погрешо његове воље” (Данило Други). Данило је остао веран Милутину до краљеве смрти и био је уз њега и док је умирао. „После мало времена приспе смртно разлучење христољубивом краљу Урошу, и при представљању његову и господин мој беше се ту нашао, и његово блажено тело пренесе са славом у рукотворени манастир христољубивог” (Данилов ученик). У суштини, Данилова верност није била окренута ка Милутину посебно, већ ка династији Немањић и ка интересима државе. Тиме је Данило само пратио политику Цркве,

коју је установио још Свети Сава, и све његове поступке треба посматрати у том светлу.

Дана 29. октобра 1321. године упокојио се краљ Милутин. Сахрањен је у манастиру Бањска. Метежи у земљи су узели толиког маха да су чак и погребну поворку напали пљачкаши, који су желели да отму Милутинову драгоцену посмртну опрему. „На многим местима јављали су се пукови војника, мислећи да постигну неку своју вољу и да уграбе нешто од оних који носе тело блаженога, јер у то време, као што рекосмо, беше велики метеж; а видећи да се носи тело овога блаженога и као од неке огњене јарости паљени, бежаху опаки покривши лице своје” (Данило Други). Увек присутан, епископ Данило је заслужан што је ова погребна поворка успела да се одбрани од нападача.

У наредним борбама око престола Црква је пружила подршку Стефану Дечанском, којег је и окрунила на Богојављање 6. јануара 1322. године. Свакако да нови краљ Стефан Дечански неће заборавити сву помоћ и подршку. Иако је у то време Данило опет био у Хиландару, он је и даље, сада за новог краља, обављао различите дипломатске послове. Између осталог, током 1324. године посредовао је при склапању брака између краља Стефана Дечанског и византијске принцезе Марије Палеолог: „Такође и у славни Цариград, и ту сврши сву вољу срца његова” (Данилов ученик).

У то доба Данило је био веома активан, па је најпре ишао на двор бугарског цара Михаила Шишмана (1323–1330), који је био ожењен Аном, сестром Стефана Дечанског. Цар Михаил је тада отерао Ану и довео за нову жену Теодору, удовицу Теодора Светислава (1300–1332) и унуку византијског цара Андроника III. Данило је ишао код бугарског цара, јер је краљ Стефан поступак цара Михаила изгледа схватио као личну увреду. „Јер му се у то време беше догодила нека скрб од цара Бугарскога Михаила, и од брата његова Владислава, сина Стефана краља, а такође је имао посланство због неких царских послова у славни град Константинопољ, звани Цариград...” (Данилов ученик). Након Бугарске Данило је отишао и у Цариград где је уговорена женидба краља Стефана са Маријом Палеолог.

Баш у време свих ових догађаја упокојио се архиепископ Никодим 12. маја 1324. године. На архиепископски престо Српске православне цркве изабран је 14. септембра 1324. године епископ хумски Данило под именом Данило II. „И пошто је сабран цео сабор српске земље, епископи, игумани и сви велемоћни српске земље, учини савећање са овима господин мој краљ о овом свеосвећеном. И изабравши га, и тако великом молбом господина краља, и метанијем часних чрнаца Свете Горе и свега Богом сабранога сабора српске земље, и све учинише по законском обичају, и тако га узведоше на престо светога архијереја Саве, на дан празника Ваздвижења Часнога Крста...” (Данилов ученик).

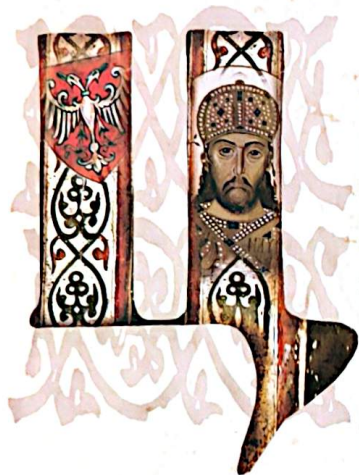
Имао је Данило II прилику да види и побуну сина Душана против оца краља Стефана Дечанског. Када је Душан коначно свргао оца, архиепископ Данило II га је крунисао за краља 8. септембра 1331. године на двору у Сврчину, где је био окупљен државни сабор племства и свештенства.

Недуго потом, 19. децембра 1337. године, Данило II се упокојио.

Данило II је ипак остао најпознатији по житијима која је написао: краља Уроша, краља Драгутина, краљице Јелене, краља Милутина, архиепископа Арсенија I Сремца, архиепископа Јевстатија I. Посебно је остало дирљиво сећање на његово пријатељство са краљицом Јеленом Анжујском, а житије које јој је посветио једно је од најлепших у српској средњовековној књижевности. Исто тако, многобројна су његова градитељска дела. Подигао је цркву Богородице Одигитрије у Пећи, црквицу Светог Николе, капелу Светог Арсенија, припрату у Пећкој патријаршији, обновио је манастир Жичу, завршио је радове око утврђења Маглич, итд. Управо у цркви Богородице Одигитрије налази се његов веома леп ктиторски портрет, где он, скромно одевен, са тонзуром држи модел цркве. Ту је и сахрањен, а над гробом се уздиже велики саркофаг. Интересантно је да његов гроб никада није отворан, па се чини да његов култ никада није заснован.

СТЕФАН УРОШ IV ДУШАН

српски цар

ар Душан рођен је 1308. или 1312. године. Детињство му је било богато трагичним догађајима. Са оцем Стефаном Дечанским једно је време боравио у Византији о чему је писано у делу ове књиге у коме се говори о краљу Дечанском. У суботу 28. јула 1330. године, у чувеној бици на Велбужду, краљ Стефан Дечански савладао је бугарску војску. У овој бици праву прилику да се докаже имао је краљев син Душан и то тако што је под своју команду добио елитну јединицу. „Један део изабраних својих војника одлучи да иде на рат са сином својим младим краљем, а сам са другим делом војске;” (Данилов ученик). Нешто слично говори и Мавро Орбин: „Душан, имајући уза се много људства и међу осталим поменутих 1.300 Немаца, од којих 300 коњаника, потуче се с Бугарином, који је имао

много више људства него Рашани” (Мавро Орбин). У то време Душан је имао око 22 године (ако је рођен 1308). Сам краљ Стефан је према њему био доста подозрив, осећајући да је овај миљеник властеле и да би му можда могло пасти на памет да покуша да преузме краљевски престо још док је он жив. То је и био један од разлога што је Стефан ускоро Душану на владање доделио област Зету.

До непријатељства између оца и сина дошло је услед женидбе Стефана Дечанског са Маријом Палеолог са којом је имао сина Сিনিшу. Видевши у њему конкуренцију у наслеђивању престола, Душан је напао оца. Затворио га је у тврђаву Звечан, где је Дечански под недовољно разјашњеним околностима умро 1331. године. Сахрањен је у својој задужбини манастиру Високим Дечанима. Иза њега су остали супруга Марија Палеолог, син Сিনিша и кћерка.

Почетком 1332. године склопљен је брак између Душана и сестре бугарског цара Јелене. Од тада па све до Душанове смрти није било више сукоба између Србије и Бугарске. У

априлу исте године Душан је рашчистио своје односе и са побуњеном властелом, истом оном која му је помогла да дође на престо.

Одмах након крунисања, током 1332. године, поједини српски одреди су упадали у Византију и пљачкали, и то углавном по источној Македонији. Освајања нису била велика, па је заузета само Струмица и неки мањи градови.

Спољашњи изглед цара Душана веома детаљно је описао Мавро Орбин: „Био је прекрасног изгледа и телесно врло лепо грађен: имао је широка рамена, снажне руке, изразита бедра, трбух увучен, јаке ноге, а стас висок, правилан и мужеван. И мада је временом одебљао, ипак му то није сметало, јер се непрестано вежбао у свим врстама оружја, које је веома волео. Посебно га је веселило да иде у лов.” (Мавро Орбин). Дакле, био је прави ратник, како по физичком изгледу тако и по љубави према оружју. Исто тако, Душан је умео и са људима. „Волео је и ценио ваљане људе којима је давао управу над својим покрајинама. Поред тога, био је врло достојанствен и широкогруд. Стога је својим дворјанима често даровао коње, но-

вац, златне и сребрне опасаче, одећу од свиле и најфинијег сукна; хтео је да се лепо облаче и вежбају у оружју. Приређивао је такође често витешке турнире и пијанке, обдарујући оне који су се истицали и друге побеђивали. Зато је краљевство Рашке у његово време било врло славно и препуно ваљаних људи који су богатством превазилазили људе других краљевстава” (Мавро Орбин).

Душан је био и прилично строг владар и, као и сви Немањићи, веома религиозан и наклоњен Цркви. „Држао је такође строги ред на двору и у свом краљевству, у ценама и дажбинама, не старајући се одвише да гомила благо, јер је по природи, како је речено био дарезљив. Био је, сем тога врло одан вери грчкога обреда, и подизао је цркве и манастире дарујући им велике милостиње и дајући велике дарове достојанственицима и свештеницима који су у њима певали свете химне” (Мавро Орбин). То што је био одан православној вери није му била сметња да се према католицима односи са пажњом. „Лепо се односио и према Латинима и онима који су били римокатоличке вере, без обзира на то што је једном на наговор своје жене Рогозне, зване и Јелена, опаке жене која је много мрзела католике, лишио свега злата и сребра и других драгоцености латинске цркве и манастире у обе Зете. На то се тадашњи папа врло разљутио, те му је ставио до знања преко својих посланика које је двапут у ту сврху слао да ће, ако не поврати добра одузета поменути црквама и манастирима, подићи крсташки рат против њега и доћи са свим хришћанима да га потражи у његовом краљевству. Престрашивши се Стефан због тога, врати им све у потпуности и поче их лепо гледати” (Мавро Орбин).

Очигледно да је Душан био под доста јаким утицајем своје жене Јелене, која у народу није остала у лепој успомени. Утицај жене је неуобичајен за Немањиће. Они нису баш много слушали своје жене, није био редак случај да их, ако им нису по вољи, и отерају. Но, Душан је у тој ствари ипак био другачији.

Уз помоћ византијског пребега Сиргијана Душан је покушао током 1334. године да крене у крупнија освајања по Византији. Одмах је постигао значајне успехе: Сиргијан је заузео Костур, док су друге групације узеле Охрид

и Струмицу. Током лета исте године банула је српска војска под Солун. Но, ту је Сиргијан убијен у атентату, тако да је Душан морао да преговара. Већину до тада освојених територија морао је да врати, али, доста је и задржао: „А остале градове и земље грчке, што узме, додаде ка земљи отачаства свога, и неке многе земље од области царства тога и градове, чија су имена: прво град славни Охрид, и град славни Прилеп (у коме благочастиви краљ подиже себи царски двор за пребивање), и опет град славни Костур, град Струмицу, град Хлерин, град Железанац, град Воден, град Чемрен. И ово све узме у три године краљевства свога, пошто га је Бог тако прослављао” (Данилов ученик).

Душан, као и његови претходници, није показивао пуно амбиција према освајањима ка северу где су се налазили Угари, већ је све своје снаге усмеравао ка југу, према областима где су владали Византинци. Почетком 1335. године угарски краљ Карло Роберт прешао је у напад, по свему судећи не знајући да га Душан чека и мислећи да он још увек ратује са Византијом. Ту је угарска војска скоро цела страдала. Након овога пораза Угарска више није кретала ка Србији. Настао је период смирења (1335–1340), Душан је мировао. Није било посебних активности, барем не према суседним земљама. У то време Душан је, по свему судећи, у самој Србији пролазио кроз кризу, која је изгледа узела толиког маха да је размишљао и о повлачењу. Баш у то време, крајем 1336. или почетком 1337. године, краљица Јелена родила је сина, будућег цара Уроша.

Након смрти цара Андроника 1341. године у Византији су настале велике смутње, а скоро основну улогу у њима имао је Јован Кантакузен. Смутљивац високога стила, прогласио се чак и царем, био је слабији од Душана, тако да је током јула 1342. године стигао у Приштину и са Душаном започео преговоре око могућег савеза. Обојици је циљ била Византија. Неискрени један према другоме покушавали су да сваки искористи онога другог за своје намере. Савез је био склопљен, савезници су се договорили да свако задржи за себе оне територије које успе да освоји.

Почетак заједничких акција био је у јесен 1342. године, а успеха је било доста. Међутим, Кантакузен је постајао све јачи и размишљао како да се отараси Душана. У пролеће 1343. године рат је настављен. Душан је продирао у Албанију и узео Кроју, главни град средње Албаније. Средином 1343. године савезништво се распало и Душан је склопио нови савез са супротном страном (Ана Савојска и Алексције Апокавк), окренут против Кантакузена. Да би савез био што чвршћи, уговорена је и женидба Душановог сина Уроша са сестром византијског цара Јована V Палеолога. Кантакузен је, не предајући се, из Мале Азије доводио најамничке одреде Турака. Био је то судбоносан потез који ће довести до пропасти Византије.

У даљем току овог грађанског рата, Душан је ратовао искључиво за свој рачун, што му је добрим делом омогућило и ширину акције. Низао је све саме успехе па је тако ускоро освојио: Валону, Берат, Канин (све у Албанији), па онда Костур, Дрину, Филипе и Хризопол (све у Македонији). Међутим, Солун је остао неосвојив, као и Сер, најважнији град на путу ка Солуну. Како Солун нису могли заузети, Душанови војници су се бавили углавном пљачком, мислећи да ће тако Солуњане натерати да се предају.

Душан је успео 25. септембра 1345. године да коначно заузме тврди град Сер. Пад овог града спада свакако у најкрупније догађаје овог грађанског рата, барем што се тиче српске стране. Наиме, заузећем Сера Душан је ставио под своју контролу целу југоисточну Македонију, све до кланаца источно од града Христопоља: „Заузео је, наиме, све покрајине и градове који су јој припадали све до Солуна, а посебно Верију, Серез, Охрид, Костур, Трикалу, Јањину, Канину, Београд и друга места све до Негропонта” (Мавро Орбин). Ту је спадало и полуострво Халкидик, где се налазила и Света Гора. Веома је важно што су монаси Свете Горе тада признали Душана за свога владара, иако су га још увек као владара, у својим богослужењима, спомињали после византијског цара.

Ови успеси су веома утицали на Душана и његову свест о сопственој важности и снази: почео је отворено да исказује идеју о освајању

целокупног Византијског царства, потписујући се на једној повељи за манастир Св. Јована Крститеља на Гори Меникејској као „краљ Србије и Романије”, док се у једном много важнијем писму млетачком дужду потписује као „господар скоро целога царства Романије”.

Крајем 1345. године одлучио се на веома смео потез: у Серу се прогласио за цара. За планирано крунисање постојала је још једна препрека: цара је могао крунисати само патријарх, а Српска црква је у то доба била архиепископија са архиепископом на челу. Такође, било је сасвим јасно да цариградски патријарх неће хтети да крунише Душана, а о римском папи се вероватно није ни размишљало. С друге стране, ни Душан није желео да га крунише било који патријарх, осим српског. Према томе, могло се урадити само једно: српску архиепископију уздићи на степен патријаршије, а српског архиепископа рукоположити за патријарха, како би српски патријарх могао да крунише Душана. Бугарска патријаршија, Охридска и Српска архиепископија овоме се нису противиле и, будући да није било никаквих сметњи, 16. априла 1346. године у Скопљу, на државном сабору, најпре је српска архиепископија уздигнута на степен патријаршије, а за првог српског патријарха је рукоположен дотадашњи архиепископ Јоаникије. Потом је српски патријарх, уз садејство бугарског патријарха Симеона и охридског архиепископа Николе и свих српских епископа, окунио Душана царском круном. Само крунисање било је веома свечано, уз присуство већ споменутих црквених личности које су извршиле крунисање и многобројних представника већине манастира из Свете Горе. Било је ту и посланство из Дубровника, као и сва иоле важнија властела велике Душанове државе. Истовремено, када је он крунисан за цара „Христа Бога благоверни цар”, и његова жена Јелена је крунисана за царицу „благоверна и христољубива царица царства и августа”, а њихов син Урош, који је имао тек девет година, за краља „свих српских и поморских земаља”. Неколико година касније, у повељи манастиру Архиљевици (1354), Душан царицу Јелену назива „благочестивом и христољубивом, превисоком августом благоверном царицом госпођом Јеленом, царицом

мога царства,...”, док сина Уроша назива „богодарованим и многовољеним нашим сином краљем Урошем,...”

Након крунисања за цара, Душан је одлучио да и остале дворске титуле, које су карактерисале византијски двор, установи у Србији. Увео је титуле деспота (његов полубрат Симеон Синиша, брат царице Јелене Јован Асен, Јован Оливер и Иваниш), титуле севастократора (Дејан, Бранко Младеновић) титуле кесара (Гргур Голубић, Прељуб, Војихна), које су додељене само царским рођацима, како Душановим, тако и Јелениним. У сваком случају, ове личности биле су тада „господа српска”, како су их називали, желећи да истакну њихов значај у односу на осталу властелу. Било је на двору још византијских титула, као што су логотет (између осталих ову титулу носио је и Прибац, отац кнеза Лазара), протовестијар итд. „Установи нове службе по угледу на друге царе, на име, службу ћесара, деспота, пинцерне и друге којима су се служили цареви” (Мавро Орбин).

Тада узвраћа Кантакузен. Пошто је контролисао цариградског патријарха Калиста, успео је да изврши притисак на њега, да овај, у периоду 1350–1353. године, када је Кантакузен напао на Воден, Бер и Сервију, баца анатему на Српску цркву, на Душана и на све српско свештенство, што је требало да значи да их тиме искључује из заједнице православних хришћана: „А тадашњи патријарх царствујућег града васељенски кир Калист, посла и одлучи цара са патријархом и његове архијереје” (Данилов ученик). Да је ова мера цариградског патријарха имала искључиво политички карактер, нема никакве сумње.

У исто време наставио је Душан са својим освајањима по југу. Куга је покосила византијског намесника Епира и Тесалије, Јована Анђела, што је Душан искористио и послао војску која је без већих напора заузела Епир и Тесалију, тако да је српска граница сада додиривала град Птеле, који је држала Венеција. По свему судећи, неког значајнијег отпора није било тако да је ова, заиста велика територија припала Душану без већих напора. Душан је Тесалију на управу поверио Прељубу, Епир је добио Симеон (Душанов полубрат), док је Јо-

ван Асен био намесник Албаније, с Валоном и Бератом. Тако је читав западни део Балкана, изузев Драча, био под Душановом влашћу.

У јесен 1350. године Душан је покренуо своју моћну армију на Босну. Поход је морао бити нагло прекинут, јер су изненада стигле неповољне вести из Македоније, где је Кантакузен отпочео широку офанзиву покушавајући да поврати оне градове које је Душан до тог момента освојио. Од самог почетка Византинци су имали доста успеха, па је стога Душан морао одмах да крене према граници, не би ли преокренуо ситуацију. Кантакузен је успео да заузме Бер, Воден, Острово, Нотију, Соск, итд., али га је у Тесалији, код града Сервије, зауставио Прељуб. Ускоро је и цар Душан стигао са војском, и убрзо повратио скоро сва изгубљена места.

Борбе са Кантакузеном увериле су Душана да Турци узимају све већу улогу у овим окршајима и да се са њиховом снагом мора рачунати. То се веома лепо видело када је Кантакузен, углавном захваљујући Турцима, заузео Воден и Бер. Стога је Душан, желећи да Турке привуче на своју страну, послао своје посланство у Брус код Орхана, али без успеха.

Тада се Турци учвршћују у Европи. Први плен им је била тврђава Цимпа, удаљена око сат и по од Галипоља. Уз обилну помоћ једног Грка издајника, ову тврђаву освојио је Орханов син Сулејман са само 80 својих војника. Очекујући да ће можда Кантакузен покушати да поврати ову тврђаву, Сулејман је за три дана довео још три хиљаде војника, који су сачињавали посаду Цимпе. Након земљотреса 1354. године заузели су и Галипоље. Сада су Турци имали и те како јаку базу из које су несметано могли да крстаре по Тракији и другим околним теренима.

Душан је са великим интересовањем и забринутостју пратио све ове догађаје. Турци су постајали све дрскији: упадали су у Бугарску, долазећи и до Софије. У тим сукобима са Турцима погинула су и два сина Бугарског цара Александра, Јован и Михаило. За сада Турци нису угрожавали Душанове поседе, али били су опасност у најмање два вида. Најпре, били су велика сметња Душановим плановима да освоји Цариград и остали део Византије јер су

и Турци имали сличну намеру. Оног момента када буде покренуо своју војску, не би ли до краја остварио своје намере у погледу освајања Цариграда, Душан ће доћи у сукоб с Турцима. С друге стране, Турци су показали велике експанзионистичке намере и било је јасно да ће се њихове жеље за пленом и освајањем брзо проширити и на територије које држи Душан. Зато је много боље са њима се обрачунати док се нису сувише оснажили и док се са њима може још обрачунати једним јачим ударцем.

Цар Душан је тада затражио од папе да прогласи крсташки рат против Турака, а да њега именује за капетана (вођу). Папа је са интересовањем дочекао Душаново посланство 1354. године, које је стигло у Авињон преко Венеције. Но, одговор није дао, преговори с којима папа није журио, тек су започели.

Сâm Душан је изазвао папско неповерење будући да је крсташким ратовима имао намеру, не само да потисне Турке, већ и да заузме Цариград и већ посустало Византијско царство замени новим Српско-Византијским, на чијем

би челу стајала српска династија Немањић. Ова идеја није била његова, о томе је размишљао још краљ Милутин, међутим као реалан политичар знао је да спровођење те идеје није само војна ствар. Није било довољно армијом ући у Цариград и прогласити се царем, требало је добити и признање осталих европских земаља. Европи тога времена више је одговарало слабо Византијско црство него неко ново, јако, које би могло да намеће своје интересе. Душан као да то није схватао и, заслепљен својом идејом, упорно је покушавао да од Венеције добије бродове не би ли освојио Цариград. Временом је и сам увидео колико је то тешко оствариво и могуће да је одустао од те идеје.

Током марта 1355. године у Србију, код цара Душана, напокон је стигло и папско изасланство. Но, ни тада ништа није решено. Из Србије је послато ново изасланство папи, али изненада, на дан 20. децембра 1355. године, упокојио се цар Душан. Не зна се како и од чега. Сахрањен је у манастиру Свети Арханђељи у Призрену.

ЈОАНИКИЈЕ I

патријарх српски, светитељ

д 1338. године на архиепископском трону је нови архиепископ Јоаникије. Његова личност је прилично интересантна. Претходно је био логотет – главни администратор на двору краља Душана, што значи да је био световна личност. То је све што се о њему зна пре него што је постао српски архиепископ. Ко су му родитељи, које му је крштено име, или било шта друго о његовом претходном животу – остала је тајна.

Архиепископ Српске православне цркве постао је 3. јануара 1338. године, а у његовом рукоположењу очигледно је Душан одиграо главну улогу. „После престављења господина архиепископа кир Данила, господин краљ Стефан постави свога логотета на престолу светога Саве, и остаде у архијерејству осам година” (Данилов ученик). Његова улога у животу српске државе и цркве нагло ће порасти од 1345. године.

Краљ Душан је 25. септембра 1345. године успео да коначно заузме тврди град Сер. Пад овог града спада свакако у најкрупније догађаје његове владавине. Наиме, заузећем Сера Душан је ставио под своју контролу целу југоисточну Македонију, све до кланаца источно од града Христопоља. „Заузео је, наиме, све покрајине и градове који су јој припадали све до Солуна, а посебно Верију, Серез, Охрид, Костур, Трикалу, Јањину, Канину, Београд и друга места све до Негропонта” (Мавро Орбин). Ту је спадало и полуострво Халкидик, где се налазила и Света Гора. Оно што је тога момента било веома важно јесте да су сви монаси Свете Горе признали Душана за свога владара и спомињали су га у својим богослужењима као таквог (додуше, још увек су византијског цара спомињали првог, па тек онда Душана).

Заузврат, Душан им је признао све до тада остварене привилегије и поседе које су уживали, а није пропустио да их обдари новим даро-

вима. Био је ово веома битан политички успех Душанов, јер је Света Гора била центар православља. Са монасима се није могло силом, а њихова подршка значила је веома много. С друге стране, за Душанове планове подршка Свете Горе није била само потребна, већ и неопходна. Овај веома успешан Душанов политички потез осигурао је његов логотет Хрс, који је успешно привео крају преговоре са светогорским протатом и са њима о томе новембра 1345. склопио уговор.

Ови успеси веома су утицали на Душана и његову свест о сопственој важности и снази: отворено је почео да исказује своју идеју о освајању целокупног Византијског царства, потписујући се на једној повељи за манастир Св. Јована Крститеља на Гори Меникејској као „краљ Србије и Романије”, док се у једном много важнијем писму млетачком дужду потписао као „господар скоро целога царства Романије”, што јасно оцртава његове будуће жеље, али и будући политички правац.

Сам Душан се тада одлучио на један веома смео потез: крајем 1345. године у Серу се прогласио за цара. Крунисање је требало обавити нешто касније, а у међувремену о овоме обавестити стране дворове и придобити

њихову подршку. Најпре је упућено посланство у Венецију, које је требало да Републику обавести о Душановој намери да се крунише за цара, али и да придобије њену подршку за даље освајање Византије.

„И када је пребивао у дому Спасову, овај цар Стефан венча се на царство и изабра себи патријарха српскога не по закону ни са благословом цариградскога патријарха, као што приличи, но заиска благослов бешчино од патријарха трновскога и од архиепископа охридскога и са српским сабором, тако се зацари и постави патријарха, како не приличи” (Данилов ученик). Дакле, равно након осам година архиеписковања (1346) Јоаникије је рукоположен за патријарха. „Када је тада господин краљ Стефан у то време заузео многе земље и градове грчке, венча се на царство у граду Скопљу и постави архиепископа кир Јоаникија за патријарха” (Данилов ученик).

Управо ово ће донети новоме патријарху Јоаникију I доста проблема. Пошто је контролисао цариградског патријарха Калиста, Кантакузен је извршио притисак на њега, тако да је овај 1350/53. године (тада је Кантакузен напао на Воден, Бер и Сервију) бацио анатему на српску цркву, Душана и на све српско свештенство, што је требало да значи да их искључује из заједнице православних хришћана. „А тадашњи патријарх царствујућег града васељенски кир Калист, посла и одлучи цара са патријархом и његове архијереје” (Данилов ученик). Да је ова мера цариградског патријарха имала искључиво политички карактер, нема никакве сумње. Но, питање је зашто је цариградски патријарх чекао толике године да баци анатему, будући да је Српска црква проглашена за патријаршију још 1346. године.

Сам Душан овај раскол са цариградском патријаршијом сигурно није желео, што не крије ни биограф наводећи да је Душан једно време покушавао да се помири с њом. „Када је ово било, покаја се цар, и заиска разрешење за ово зло, и није могао наћи ради достојанства и градова” (Данилов ученик). Ипак, мора се признати да је Душан својим поступцима на неки начин и довео до раскола. Иако је Српска православна црква уздигнута на ранг патријар-

шије још 1346. године цариградски патријарх дуго није реаговао на то вероватно зато што му интереси тиме нису били угрожени. Односе је помутило следеће: освајањем византијских територија Душан је успео да под своју контролу доведе и девет цариградских епархија, где су епископи и митрополити били Грци. Како нису сви хтели драговољно да прихвате јурисдикцију српске патријаршије, они који су се одупирали били су протерани. Често се оптужује српски патријарх Јоаникије да је Душана наговорио на то: „И после овога остави од прародитеља и Светога Саве предано му архиепископство од патријарха цариградског, постави себи насиљем патријарха Јоаникија. Затим са саветом овога одагна цариградске митрополите који су по градовима његове области, и настаде не мала беда” (Данилов ученик). Мање је поуздано колико епископа и митрополита је Душан стварно протерао, али је сасвим сигурно то урадио. Но, битно је да он то није чинио из религиозних већ из чисто политичких побуда, јер како ова духовна лица нису хтела да признају јурисдикцију српске патријаршије, то аутоматски нису признавали ни њега за цара. С друге стране, ови епископи и митрополити су могли бити стални извор бунта на теренима где Срби нису били у већини. Стога је овај потез Душанов био дубоко политичког карактера, као што је то била и анатема коју је изрекао цариградски патријарх и која је требало да послужи за Кантакузенове циљеве.

Зна се сасвим поуздано да је патријарх Јоаникије I био врло учен човек, коначно, био је логотет, тако да је сасвим извесно његово учење у изради чувеног *Душановог законика*, а што Увод у *Законик* недвосмислено потврђује: „Си же законик постављајем от православног нашег, преосвештеним патријархом кир-Јоаникијем I васеми архијереје и црковници, малими и великими, и мноју, благоверним царем Стефаном, и васемни властелиу царства ми, малими же и великими. Законом же сим сложенија бише.” Потом су на сабору, поред *Законика* обновљене неке привилегије које су раније дате појединим манастирима. Истовремено, на сабору су издате нове хрисовуље за поједине светогорске манастире.

Иначе, чини се да је патријарх Јоаникије највише боравио у Пећкој патријаршији, у дому Спасову. Зна се да је дому Спасову приложио „многа села и цркве у њима сазда, и на Кармилу сазда цркву Светога Илије и на Тавору цркву Светога Николе”. Ту ће имати прилику да упозна будућег патријарха Јефрема (1375–1380, 1389–1390) који му је као младић долазио: „Дошавши к саборној и великој цркви, и тамошње свете мошти с љубављу целивавши, од тада-

шњег патријарха кир Јоаникија би благословен свештенолепно” (Марко Пећки).

Патријарх Јоаникије се изненада упокојио. На пропутовању ка Пећкој патријаршији боравио је у Жичи где се одједном разболео. Није прекидао пут, болестан је наставио за Пећ и на путу, у Полумиру на Ибру, 3. септембра 1354. године је умро. Сахрањен је у Пећкој патријаршији. Канонизован је и слави се на дан свога престављења, 3. септембра.

УРОШ V

цар српски, светитељ

ар Урош је рођен 1337. године. Са само 19 година постао је цар огромног Српског царства. Шта се десило након изненадне смрти Урошевог оца цара Душана? И поред тога што је држава, због свог разноликог националног састава, била несигурна питање наследства се није постављало. Ово питање је цар Душан решио још за живота, прогласивши сина Уроша приликом свога царског крунисања 1345. године „младим краљем”. На државном сабору у Скопљу 1346. године Душан је и званично проглашен за цара, а његов син за краља. Тиме је Урош постао Душанов савладар и добио на управу све старе српске земље (не само Зету, као сви остали престолонаследници до тада), док је цар управљао

освојеним грчким земљама. Кроз документе из тога времена јасно се раздваја ова двострука власт, па се ствара привид да је Урош стварно управљао старим српским земљама, иако је јасно да он није, са само девет година, стварно могао управљати својим делом државе. Но, сврха и није била да Урош управља, већ је Душан желео да га постепено, као наследника, оспособи за вођење државе и да Уроша властела постепено прихвати као будућег цара, да приликом наслеђивања не дође ни до каквих већих потреса.

Урош није био без извесног талента, али није имао довољно одлучности када је требало. Додуше, нешто чврстине и снаге код њега видимо непосредно по преузимању престола (1356), тако да сам почетак његове владавине ипак улива извештан оптимизам: „Био је, наиме, прекрасног изгледа и од његова владања надаху се сваком добру. И мада је имао једва двадесет година, у почетку је ипак показивао велику разборитост и памет у свим својим делима, али током времена показа да не вреди много” (Мавро Орбин). Међутим, то је трајало само

једно кратко време, отприлике до 1360. године. До те године је успео да царство колико-толико одржи на окупу и да сачува централну власт, а онда се царство почело нагло осипати.

Нагло пропадање српског царства се не може Урошу ставити на душу. Осим што по способностима није био раван своме оцу, што је на неки начин и разумљиво, Урошу од самог почетка ни ситуација није ишла на руку, најпре његова младост и неискуство, а онда и догађаји који су се на несрећу десили одмах након Душанове смрти. Пресудна је свакако била изненадна смрт кесара Прељуба, намесника Тесалије. Одласком овог верног и веома способног Душановог војсковође, Урош је изгубио јаку полугу дотадашње власти; одједном је ова погранична област, након Прељубове смрти, била отворена за напад са стране, на који није требало дуго чекати. Већ у рано пролеће 1356. године Прељубову смрт искористио је деспот Нићифор II Орсини, зет византијског цара Јована Кантакузена, и заузео Тесалију. Тиме је значајно проширио територију, а своју самосталност у односу на византијског цара, чију власт већ

тада није признавао, још више ојачао. Користећи ситуацију, а већ у налету, Нићифор II је одмах провалио и у јужни Епир, где је владао Душанов полубрат Симеон, и заузео и ову област, а свога зета Симеона отерао. Тиме је српско царство, једва пет месеци након Душанове смрти, остало без две значајне области.

Са српске стране никакве противакције није било, што је већ само по себи било довољан знак слабости. Сам цар Урош је у почетку бринуо друге бригае јер му је на двор ускоро стигла Прељубова удовица Јерина са децом, тражећи од њега помоћ. Можда је она желела да Урош оружаним путем поврати Тесалију, али он се показао као веома благонаклон према Јерини на помало неочекиван начин, дајући јој старе мужевљеве области. Већ тада, на самом почетку, Урош се показао као немоћан, не могавши да помогне жени истакнутог војсковође свога оца.

Симеону, који је прошао као и Прељубова удовица, није падало на памет да се обрати Урошу за помоћ, што је овоме можда у самоме почетку олакшавало положај, али је довело до других последица. Иако га је деспот Нићифор на крајње груб начин избацио са поседа, Симеон није очајавао већ је сам кренуо у акцију. Његов циљ није био да само поново за себе освоји нове поседе. Са неких пет хиљада ратника, што никако није био мали број, успео је да заузме Костур и околину. То га је охрабрило да, сматрајући се легитимним наследником српског царског престола, прогласи се за цара и затражи „власт над свим српским земљама мислећи да су његова права претежнија” (Јован Кантакузен) у односу на Урошева. Њему очигледно није на памет падало да покуша да поврати јужни Епир од деспота Нићифора, већ је ускоро из Костура упао на север и покушао да на своју страну привуче властелу из старих српских земаља, рачунајући да уз њихову помоћ истисне Уроша. Но, у томе није имао много успеха.

Док се све то дешавало, Урош је био принуђен да сакупи државни сабор у Скопљу, који је одржан током априла 1357. године. На сабору најважније питање је било Симеоново тражење царске круне, односно српска властела је требало да се определи између Уроша и Си-

меона. У суштини, неког великог питања није ни било јер је Урош још од пре био одређен за наследника, па је Симеон проглашен за узурпатора. Тиме је и ово веома битно питање било решено, будући да је властела листом била уз Уроша.

Некако у то време, вероватно јула 1360. године, цар Урош се оженио са Аном (Анка, Анча), ћерком влашког војводе Александра Басарабе. Није познато да је у овоме браку било деце. Касније се царица Ана замонашила и на монашењу добила име Јелена.

Са овим се завршава прва фаза владавине цара Уроша. Још увек постоји централна власт, али држава је знатно смањена и то не само за новоосвојене територије у Грчкој, него су почеле да се „круне” и старе српске територије. Почео је увелико процес који се у историји назива „појавом обласних господара” и који је најпре започео на новоосвојеним територијама и до 1360. године скоро се и завршио, али још увек није пољуљао централну власт, као ни власт самога цара Уроша. Међутим, појава Растислалића и њихово одметање од Уроша и прелазак Угарима означио је процес појаве обласних господара и у старим српским земљама. Сада је то већ значило и распад Српске царевине, али и саме српске државе. До тог момента цар Урош је још нешто и покушавао, али од тада његова улога скоро и да не постоји.

Најпре је нове околности искористио веома моћни кнез Војислав Војновић створивши своју област; као обласни господари појављују се Балшићи у Зети, па браћа Мрњавчевићи (Вукашин и Угљеша), па чак и царева мајка (Душанова жена) царица Јелена, која самостално влада у Серу. Након смрти кнеза Војислава његово место заузима необуздани Никола Алтомановић, којег ће уништити надолazeћи нови обласни господар кнез Лазар Хребељановић. Уз кнеза Лазара је и врло способни Вук Бранковић.

У то време изненада нестаје и деспот Оливер, некада најмоћнији великаш на двору цара Душана. Од доласка Уроша на власт, њему се губи скоро сваки траг и није познато шта се с њим дешавало. Вероватно је остао на својим територијама, али више није имао било

каквог удела у политичком животу. На њега би се можда могао односити навод Пајсија Јањевца у којем коментарише да цар Урош од свог доласка на власт није обраћао пажњу на савете старијих, већ се окренуо искључиво ка младима: „Био је толики разумом, да су се сви дивили, успевао је из дана у дан у доброту и разуму, не примајући савете старих, а држећи савете младих” (Пајсије Јањевац). Исто то наводи и *Лейоийис њећки* када каже: „И роди сина Уроша четвртога, године 1337. Тај Урош красан и доиста диван изгледом, али млад разумом беше, и одвише кротак и милостив, савете старих одбациваше, а савете младих примаше и вољаше” (*Лейоийис њећки*). О томе је дочуо чак и јаничар Константин Михаиловић који у *Јаничарским усјоменама* коментарише: „а после њега је остао син његов Стеван Урош, који је лоше управљао царством: због греха оца његова Господ Бог му је одузео разум, јер напустивши верне заслужне слуге, он се приклони новима и невернима, који га пак прозваше Луди Урош.”

Управо тада се десило нешто што је у науди изазвало многе опречне ставове. Ради се о проглашењу Вукашина Мрњавчевића за краља, односно његово проглашење за савладара цара Уроша, у августу или септембру 1365. године, и обухвата не само крунисање Вукашина за краља, већ и уздизање његовог брата Угљеше у ранг деспота. Вукашин је крунисан за краља на неком од сабора српске властеле, уз присуство цара Уроша. На овом сабору сигурно није било присутно сво српско племство, већ само један његов део, будући да Рашка властела никада није за краља признала Вукашина. Стога се претпоставља да они овом сабору нису присуствовали, чиме су се отворено легитимисали као Вукашинови противници.

Исто тако, могуће је да је овом догађају присуствовала и сама царица Јелена која је и до тада давала пуну подршку Мрњавчевићима, па се може претпоставити да сигурно не би пропустила овај догађај. Ако већ није била на том сабору, она је за њега сигурно знала и одобравала га сасвим отворено. Дуго се мислило да је Вукашин узурпатор, односно да је титулу краља узео сам, без Урошевог одобрења. Међутим, данас је сигурно да је то учињено

по Урошевој вољи и да није постојала никаква присила да би се тај чин обавио. У тадашњој ситуацији цар Урош је био у заиста тешком положају будући без новца, без војске, без ауторитета. Њему самоме највише од свега је требала подршка једног јаког великаша, а од Вукашина тада стварно није имао бољег избора. Ако се претпостави да је и царица Јелена пружила оваквом потезу подршку, онда се заиста не види како се цар Урош уопште могао одупрети и не дати пристанак да му Вукашин буде савладар.

У каквом се положају тада цар Урош налазио види се из тога што је морао да се током 1367/68. године склони у Солун, и то код неких бивших чиновника покојног цара Душана. Да ли се он ту склонио од Вукашина или је његов боравак у Солуну имао неку другу сврху, остаје непознато. Нема података о политичким активностима цара Уроша у наредним годинама.

Догађај који је био прекретница у српској историји уследио је у петак, 26. септембра 1371. године када су српску војску, коју су водили браћа Мрњавчевић, измасакрирали Турци. У бици су нестала и браћа Мрњавчевићи. Ту, на Марици, није изгубљена само једна битка, ту није само српско царство доживело коначни слом, десило се нешто више. Турцима је пут у Европу сада био потпуно отворен и они су започели успешни ратни поход, настављен током наредних неколико векова, да би скоро заузели и сам Беч.

Шта је радио цар Урош за све то време није познато. Само два месеца након маричке катастрофе упокојио се у добу од 35 година, у четвртак, 4. децембра 1371. године. Са њиме се угасила и династија Немањића. Дуго је владало мишљење да је Вукашин у борби за власт ликвидирао цара Уроша. Тек у новије доба та је заблуда коначно уклоњена. Легенде о страдању цара Уроша, потпуно неумерене, искривљавајући и најобичније истине, узбуђивале су машту вековима, стварајући од Вукашина чудовиште које се иживљавало на немоћном цару.

Не зна се на који је начин умро цар Урош, не зна се ни где је сахрањен и, уопште, о њему се веома мало зна, тако да је све препуштено легенди. Најраширенија је она да је цара Уро-

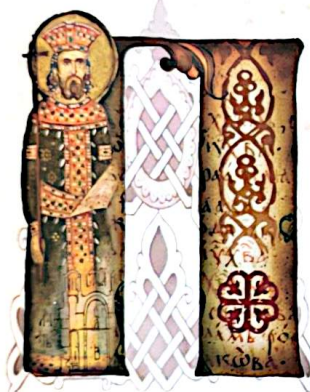
ша убио Вукашин Мрњавчевић, а онда га по-тајно сахранио. Мавро Орбин недвосмислено наводи да је цар Урош сахрањен у месту Шареник у области Скопља. Исто место наводи и један други историчар, Лукаревић, док Пајсије каже: „И када је дошло дубоко вече, однесоше га у манастир звани нови храм Успење пресвете Богородице, у поткриљу града Петрича више Неродимља”, а нешто касније наводи да се у близини манастира налази село Шареник: „А при том манастиру је река која силази са горе, село звано Шареник и ту донесоше тело младога цара Уроша, као што и рекосмо напред, а нико није о овом знао, само они злочинци и настојатељ обитељи са клисијархом. И положише га у гробницу у унутрашњости цркве, где се врше божаствене (службе), која је још од прародитеља начињена. И покрише је каменом плочом и опело ноћу свршише, а нико није за ово знао, само Вукашин и они злочинци” (Пајсије Јањевац). Вероватно се ради о селу Шареник источно од Призрена, где се у близини налазио и царски двор Неродимље.

Цар Урош је полако почео падати у заборав, све док у једно место у близини опустело манастира није дошао неки чобан молећи становнике да манастир очисте од отпада и прљавштине. Становници овог села се одазову и очисте манастир. Но, непознати чобан се није задовољио само тиме, већ поче од мештана да тражи да му помогну да извади мошти цара Уроша. Већина је мислила да је чобан полудео.

Ипак, скупило се мноштво људи на недељни дан у цркви. Тада је дошло до правога чуда. У једном делу цркве чобан је подигао велики камен и открио мошти цара Уроша. Будући да је биограф то описао веома драматично, преносимо текст у целини. „И дошавши у цркву, беше недељни дан, и сабраше се околна села, и био је не мали сабор, и повика: Ходите и заједно помозите. И подиже камен велики од гроба унутра у цркви, и нађоше красне мошти, растворене где испуштају добромирисне мирисе тако да су се сви дивили и на много часова заборавивши се ради неверовања, једва некада дођоше к себи, и повикаше: Господе, помилуј и прости нашем неверству. И извадише красне мошти из бокова земље и сабраше све кости добромирисна мириса, и однесоше их на реку Шареничку да их омију, пошто су од много времена биле у земаљском благу и омише их, и сабравши све и унесоше у цркву. И ту се случило неки рукоделци и начинише красан кивот од орахова дрвета, и положише мошти у кивот, пун доброга мириса и красота, тако да су се сви дивили. И те ноћи поче викати онај пастир: Јаој мени, јер су остале мошти у реци. И сви потражише усрдно и не нађоше ништа. Опет викаше и одвратише реку на другу страну и сви прилежно потражише и нађоше један зуб који беше испао. И сви прославише Бога и ставише (зуб) на своје место” (Пајсије Јањевац). Током 1705. године кости су пренесене у манастир Јазак у Фрушкој гори, где се и данас налазе.

ЛАЗАР ХРЕБЕЉАНОВИЋ

српски кнез, светитељ

ознато је да је цар Душан радо уздизао потпуно непознату и незнатну властелу на веома високе положаје у држави, руководећи се искључиво тиме да ли су они способни за разне државне послове. Међу ту ситну и непознату властелу спадао је свакако и Прибац, отац кнеза Лазара. Радило се о старој српској породици, што *Лейоџис ѿећки* посебно напомиње када говори о Лазаревим родитељима, односно Прибцу: „ни син, нити унук пређеречених царева, али од прародитеља из те земље српске би рођен и васпитан, не од простих”. У даљем тексту летописац помало претерује узди-

жући Хребељановиће: „Родитељи његови бејаху велможе и први у палати пређеречених царева, и чином часни, и владаху у домовима царским. По сродству бејаху неки ближњи самодршцима.”

Историја за сада не зна ко је била Прибчева жена, као што не зна тачно ни колико деце су имали. Зна се да је Прибац имао сина Лазара за којег се сасвим несигурно претпоставља да је рођен око 1329. године, затим ћерку Драгану (непознат датум рођења) и једну ћерку којој не знамо ни име ни датум рођења.

Године су пролазиле, Србија се нагло територијално ширила, а краљ Душан, све моћнији и амбициознији, 16. априла 1346. године крунисао се за цара. У доба када је краљ Душан крунисан за цара имао је Лазар Хребељановић око 17 година (ако се 1329. прихвати као година његовог рођења).

Породично богатство Хребељановића је било веома мало и обухватало је само утврђени Прилепац, где се Лазар и родио, и исто тако утврђени Призренац, који се налазио у близини. Оба ова утврђења, не баш нешто посебно јака, требало је да заштите Ново Брдо и рударска насеља која су се налазила у околини. Све је то било сувише мало да би Лазару могло

дати наду да помоћу богатства са породичне баштине нешто постигне.

Лазар је имао среће да га је цар Душан приметно и задржао на двору: „А када је тако одрастао, дадоше га у службу цару Стефану, и због кротости, благе нарави и врлина његових и храбрости би од цара одликован” (*Повесно слово о кнезу Лазару*). О томе говори и патријарх Данило, али уз велику дозу преувеличавања: „А велики кнез Лазар из детињства бејаше много у свим благим делима украшен и у свим врлинама показиваше се племенит, велеуман, кротак и мужеван. Видевши ово велики цар Стефан да је младић одличнији од свих у свим изврсним лепотама, беше зачуђен и удивљен и много мишљаше о томе шта ће овај младић постати, и предвиде богоданим разумом својим” (*Повесно слово о кнезу Лазару* од патријарха Данила).

Да ли је Лазар одмах добио титулу ставиоца или је то било касније, не зна се, али је сасвим извесно да је остао на двору. Са овом титулом Лазар није могао очекивати да ће имати било каквог учешћа у политичком животу царевине јер она то није ни предвиђала. Сва његова служба се исцрпљивала у неким, углавном, безначајним пословима при свечаним обедима.

Негде око 1353. године Лазар је имао 24 године и био ожењен девојком из угледног рода, Милицом, ћерком великог кнеза Вратка из рода Немањића, односно прауномком Вукана, најстаријег сина Стефана Немање: „А друга глава родослова (је ова): Вукан, други син светога Симеона, а брат св. Саве, велики кнез, роди сина жупана Дмитра, у светом иначком образу Давид. Овај Давид роди Вратислава кнеза. А Вратислав роди кнеза Вратка. А Вратко роди ћер Милицу. А ова постаде супруга великога кнеза Лазара” (Константин Филозоф).

Изненада се 20. децембра 1355. године упокојио цар Душан (наслеђује га син – цар Урош), а скоро одмах након његове смрти велико царство почиње да се распада. Настаје доба тзв. „обласних господара”. У време цареве смрти Лазар има двадесет и шест година и већ две године је у браку, а жив му је и таст, кнез Вратко. Он борави на двору цара Уроша, и даље у звању ставиоца. Цару очигледно није пало на памет да би верног службеника требало да награди неким већим звањем или давањем на управу неке територије. То је код Лазара могло да изазове само незадовољство иако је имао не баш велику улогу при склапању мира између кнеза Војислава и Дубровника у Оногшту у августу 1362. године, као и јула 1363. године када су кнез Војислав и челник Муса заменили поседе.

У исто време цар Урош пада под утицај Вукашина Мрњавчевића и августа/септембра 1365. године, узима га за савладара, тако да је Вукашин крунисан за краља. Те је године Лазар имао тридесет и шест година. Крунисањем Вукашина за краља Лазар је изгубио сваку наду да ће било шта постићи на двору, јер је са Вукашином био у лошим односима и од њега није могао очекивати ништа добро.

Сама Лазарева делатност између 1365. и 1371. године у потпуности је непозната, јер нема ниједног историјског извора који би макар посредно могао сведочити чиме се кнез у то доба бавио. Остаје само претпоставка, вероватно потпуно тачна, да је Лазар тих година постепено формирао своју област. Како је то текло, не зна се, али да је било много тешкоћа сигурно је, јер Лазар није могао да око своје баштине

у Прилепцу формира своју област будући да је читав крај окупирао Вукашин. Ипак, зна се да је 1370. године, вероватно користећи неку невољу великог жупана Николе Алтомановића, овоме отео веома богату планину Рудник.

Поход браће Мрњавчевић, Вукашина и Угљеше, против Турака завршио се тешком катастрофом на Марици 26. септембра 1371. године, а оба брата су усмрћена и њихова тела никада нису пронађена. Само два месеца касније, децембра 1371. упокојио се и цар Урош чијом смрћу је угашена династија Немањића. Маричка катастрофа и смрт цара Уроша били су догађаји који су на симболичан начин означили и крај агоније Српског царства. У општем отимању око територија које су држали Мрњавчевићи, кнез Лазар се дочепао Приштинe и Новог Брда.

У Србији је тада, ослањајући се на помоћ угарског краља Лудвига, апсолутно најмоћнији био жупан Никола Алтомановић. Чини се да је у исто време и кнез Лазар ступио у додир са угарским краљем Лудвигом, нудећи му своје услуге: „Кад је потпуно оздравио, послао је поклицаре угарском краљу, молећи га да му помогне како би осветио увреду коју му је нанео подмукли Никола, уз обећање да ће дати десет хиљада фунти сребра и да ће му убудуће бити покоран и веран слуга” (Мавро Орбин).

Тако је кренула акција уништења великог жупана Николе Алтомановића, звана „расап”. Угарски краљ је кнезу Лазару послао војну помоћ за предстојећи обрачун са жупаном: „Угарски краљ му је одмах послао хиљаду копљаника под заповедништвом Николе Горјанског, који је тада био бан Срема” (Мавро Орбин). Да је кнез Лазар био веома опрезан видело се и из тога што се одмах повезао са босанским баном Твртком, позивајући га у заједничку акцију против жупана Николе: „Лазар је преговарао такође са босанским баном Твртком, који је био непријатељ Николин, и молио га да му помогне у овом подухвату” (Мавро Орбин). Босански бан Твртко једва је дочекао прилику за коначно рашчишћавање свих рачуна које је имао са жупаном, тако да је до краја чак узео личног учешћа у овој акцији и сам довео своју војску, „а бан Твртко је лично дошао са својом војском” (Мавро Орбин).

Акција је ишла веома брзо јер удружена војска је била сувише јака чак и за жупана Алтомановића тако да је у веома кратком времену, у јесен 1373. (септембар/новембар), он у потпуности био уништен. Освета савезника је била страшна: сва жупанова земља на коју су наишли била је попаљена, а било је и много убијања само зарад освете. Никола Алтомановић је ухваћен, ослепљен и затворен у манастир.

Ови догађаји довели су до престројавања снага у Србији. Најјачи су били свакако кнез Лазар и Балшићи, али ипак ни довољно снажни да се у потпуности наметну осталим обласним господарима, те можда колико-толико изврше рестаурацију српског царства. Снага кнеза Лазара лежала је искључиво у томе што су његове територије биле најбогатији део Србије, а уз то држао је богате руднике Ново Брдо и Рудник. С друге стране, његова област је била компактна, територије нису биле развучене, што је пружало могућност лакше одбране и контроле. Ипак, оно што је за њега тада било најважније јесте да је успео да створи круг веома јаке властеле која га је на неки начин признавала за старешину. Ту се није радило толико о зависности властеле од кнеза због које би она пала под његов утицај. Кнез се, наиме, снагом своје личности властели наметнуо за старешину. Међу такву властелу, свакако ситнију, спадају браћа Мусић (њихов отац челник Муса био је ожењен за кнежеву сестру Драгињу), Витомир, Цреп, Вукосавлић и други.

Таква кнежева улога не треба да зачуди будући да је свој положај градио годинама са веома много такта, а не искључиво насиљем као што су то радили кнез Војислав, Балшићи, Вукашин, жупан Алтомановић и други. Исто тако, кнез је сада имао пуну подршку Угарске, што је свакако била предност која се није смела занемарити. Но, све би то било ипак сувише мало да није имао подршку у једној изузетној породици која је, после Немањића и Лазаревића, у средњовековној историји Србије значила највише. Ради се о породици Бранковић, посебно о Вуку Бранковићу који свој успон бележи баш у доба кнеза Лазара, односно одмах након пропасти жупана Алтомановића. Ожењен Маром, ћерком кнеза Лазара, он је своме тасту увек пружао по-

ребну помоћ: „Мара је била удата за рашкога властелина Вука, сина Бранка Младенова, врло ваљаног ратника, мудрог човека и веома послушног према свом тасту Лазару, који је заједно с овим својим зетом живео у миру са свим својим суседима, тј. с краљем Босне и с Балшићима, задовољавајући се својим поседима и не тражећи путем рата туђе” (Мавро Орбин).

Након уништења жупана Николе Алтомановића, посветио се кнез Лазар једном другом питању које је као рак рана трајало још од 1350. године. Радило се о изопштењу Српске православне цркве од стране Васељенске патријаршије. Осим што му је овај раздор као дубоко религиозном човеку веома сметао, кнез Лазар је желео да успостави канонско јединство двеју цркава (Српске и Цариградске) чиме би се и он сам на неки начин потврдио као врховни владар Србије.

Помирење је постигнуто много лакше него што се и очекивало. Цариградски патријарх Филотеј је послао своја два монаха, Матеја и Мојсија који су, у пролеће 1375. на гробу цара Душана у манастиру Светих Арханђела у Призрену, прочитали грамату цариградског патријарха Јоаникија (Јањићија) и његовог синода о скидању анатеме са цара Душана, Српске православне цркве и српског народа: „И послаше с њима ради бољег извешћа два изабрана човека међу свештеноиноцима кир Матеја и кир Мојсеја, који дошавши у Призрен као од лица патријархова, и ушавши у цркву служеше и причестише се са светитељем и српским свештеницима пређе одлученима” (Данилов ученик).

Током 1379. године кнез Лазар је коначно заокружио територије којима је владао тако што је свој завршни удар окренуо ка областима које је држао Радич Бранковић, син Бранка Растислалића, истог оног који је у време цара Уроша позвао угарског краља да му помогне у окршају са својим српским суседом. Радило се о области Браничева и Кучева, па су сада кнежеве земље изашле дубоко на десну обалу Саве и Дунава.

Било како било, Лазареве земље су достигле највећи могући обим, а обухватале су од већих градова Крушевац као престоницу, Ниш, Ужице, Ново Брдо, Рудник итд. Управо бога-

ти рудници омогућили су кнезу велика новчана средства са којима је могао спретно да води политику: „Лазар је био, што се тиче имовине, веома богат господин, јер је држао све руднике сребра у Рашкој и из њих је извлачио велико благо којим је увек сузбијао разјареност Угара, плаћао данак Турцима и одржавао се на власти, коју је настојао сачувати радије на овај начин него оружјем” (Мавро Орбин).

Од 1379. године почео је кнез Лазар све више пажње да обраћа на унутрашње уређење оних територија које је контролисао, вероватно осећајући надлазећу турску опасност. Да су Турци били све присутнији видело се посебно по томе што су се у кнежеве области сливале избеглице из јужних и источних крајева Балкана, а како их је он добро примао, поготово свештена лица, кнежева област била је доживљавана као земља наде. С друге стране, кнез се посебно истакао градећи манастир Раваницу и поправљајући бројне друге храмове, а даривао је много и светогорске манастире.

Поред свега овога кнез Лазар је, као веома мудар и практичан човек, успео родбинским везама да се повеже са више значајних породица. У свом браку са Милицом имао је укупно седморо деце, два сина и чак пет кћери. Удајући ћерке водио је рачуна о томе да му зетови буду истакнуте личности. Већ је наведено да му се ћерка Мара удала око 1371. године за Вука Бранковића, који је временом израстао у моћног господара Косова. Друга кнежева ћерка Теодора, удала се око 1387. године за Николу II Горјанског, једног од најмоћнијих угарских великаша. Горјански је био син Николе I Горјанског „који је раније био сремски бан, а затим кнез палатин Угарске. Његовом сину даде за жену своју кћер Јелену” (Мавро Орбин). Трећа ћерка Драгана, удала се око 1386. године за сина бугарског цара Ивана Шишмана (1371–1393), па је кнез Лазар и са те стране имао веома утицајног зета. За Ћурађа II Страцимировића Балшића оженио је кнез око 1386. године своју четврту ћерку Јелену. Мотив ове породичне везе био је веома јасан: „А да би се осигурао са свих страна и још више ојачао, успостави родбинске везе са сином Страцимира Балшића, Ћурђем, који је после смрти поменутог Балше, којег су (како рекосмо) убили

Турци, наследио власт у обе Зете, и даде му за жену своју трећу кћер Деспину, која је пре тога била жена молдавског кнеза Шишмана” (Мавро Орбин). Овде је Орбин заменио кнежеву ћерку Драгану (назива је Деспином), удату за бугарског цара Шишмана, са Јеленом, удамом за Страцимировића.

Први већи сукоб са Турцима десио се током 1381. године када су кнежеви властелини Цреп Вукославић и Витомир успели да на Дубравници код Параћина разбију један Турски пљачкашки одред. У другом сукобу из 1386. године, Турке је водио лично султан Мурат, што значи да се радило о првокласној турској војсци. У сусрет Турцима је кренуо кнез Лазар и код Плочника у Топлици дошло је до сусрета ове две војске. Да ли је било сукоба, питање је. Летописци кажу да јесте и да је кнез Лазар најачао султана Мурата. Ипак, тешко је поверовати да је султан катастрофално изгубио битку, јер је у повратку успео да освоји Ниш (1386).

Одлучујућа битка била је на Косову. На Видовдан 1389. године дошло је до директног судара српске и турске војске на Косову пољу. За ову битку Турци су се темељно спремили, а армију им је водио лично султан Мурат са своја два сина, Бајазитом и Јакубом. Биле су ту и познате турске војсковође Евренос, Шахин и Али паша, а трупе су сакупљене из свих делова Османског царства (Азије и Европе). Све оно што је војно вредело у Турској нашло се тога дана на бојном пољу.

О самој бици и њеном току зна се веома мало, а и то мало се више нагађа. Оно што је сигурно и то истичу сви летописци, јесте да је битка била изузетно жестока. Тако један дубровачки летопис из XV века наводи: „1389, 15. јуна, на Видовдан, у уторак, бијаше битка између Срба и турског цара. Од Срба су били: Лазар, српски краљ, Вук Бранковић и Влатко Вуковић, војвода. И би велика погибија и турска и србска, и мало јих се вратило натраг; цар Мурат убијен је, а и србски краљ. Побједе нису добили ни Турци, ни Срби, јер је била велика погибија. Бој је био на Косову пољу.” Исто наводе и Турски извори: „крв се лила, брегови лешина су се дизали на раздојишту, главе су као песак на земљу падале” (Нешри). На бој-

ном пољу су погинула обојица вођа, и кнез Лазар и султан Мурат.

Према Игнатију, током битке, када је Мурат већ био убијен, Турци су успели да кнеза ухвате живог, а са њим и многобројне његове ратнике. На заповест султановог сина Бајазита, кнез Лазар је одмах убијен: „Заповеди нато цар Турски србскога цара Лазара мачем посећи.“ Остале верзије овога догађају понављају мање-више исто.

Неки од преживелих заробљених српских велможа затражили су од Бајазита да узму тело кнежево и да га сахране, што им је он на крају и дозволио: „Онда Рашани или Срби који дејачу крај цара Бајазита измолише тело кнеза Лазара и однесоше у један манастир који се зове Раваница и онде га сахранише и прогласише за свеца” (Константин из Островице).

Стиче се утисак да је Бајазит, као прави ратник, иако му је отац погинуо а војска десеткована, осећао дубоко поштовање према своме противнику кнезу Лазару. Након битке он га јесте погубио, али није дозволио било какво скрнављење његовог тела, већ је препустио Србима да га сахране по својим обичајима. Константин Филозоф о томе штуро извештава: „А он (Лазар) прими мученичку смрт и види се сада као жив у великој обитељи званој Раваница, коју сам сазда, јавно узет од њих (мученика) и с њима зборује на небесима” (Константин Филозоф).

Наводи да је кнежево тело одмах сахрањено у Раваници нису тачни, јер је непосредно након битке он био положен у цркви у Приштини: „Његово часно тело узеше хришћани од

оближњег града, званог Приштина, и пренесоше у божаствену цркву Вазнесења Христова и часно положише” (*Повесно слово о кнезу Лазару*). Тек неколико година након Косовске битке, на предлог кнежевих синова Стефана и Вука, пристала је кнегиња Милица да се кнежеве мошти пренесу из Приштине у Раваницу. „Потом се узимају часне мошти његове и носе се на уречено место” (*Повесно слово о кнезу Лазару*).

Ктиторска слика кнеза Лазара са породицом исликана је лево од улаза у Раваницу, односно на северном делу западног зида. Рачуна се да су портрети исликани између 1384. и 1387. године, дакле тек неколико година пре Косовске битке. Фреска је данас толико избледела да је на основу ње немогуће било шта детаљније рећи о самој изгледу кнеза Лазара, осим да је имао дугуљасто лице. Ни лице кнегиње Милице није могуће детаљније описати. Брачни пар између себе држи модел Раванице, док су испод модела двојица принчева – Стефан и Вук.

Оно што се у Раваници не може видети сасвим је јасно распознатљиво у Љубостињи, манастиру који је сазидала кнегиња Милица почетком XV века. Кнез Лазар је приказан у млађим годинама, високог стаса са танким рукама и изразито мршав. Лице је дугуљасто и бледо, уоквирено бујном кестењастом косом и густом брадом која се завршава у два шиљка. Очи су ситне, уста мала, нос танак и дуг, бркови спуштени, а обрве веома густе. Ту је и кнегиња. Лице јој је младо и овално, док јој је чело уско, нос претерано дуг, танак, брада мала. На глави носи удовички вео тако да се коса не може видети.

ВУК БРАНКОВИЋ

ородица Бранковић потиче од севастократора Бранка који је можда био ожењен за неку Немањићку принцезу с којом је имао три сина и једну ћерку. Најстарији син се звао Никола Радоња и од 1350. године био је ожењен с Јеленом, рођеном сестром моћних Угљеше и Вукашина Мрњавчевића. С њом је имао и две ћерке, али је доживео трагедију да му жена и обе ћерке нагло умру. Разочаран, он се током 1364. године замонашио и као монах Роман отишао у Хиландар. Касније (1376) је узео строжи монашки завет и постао великосхимник Герасим. Вероватно је његов највећи успех био то што је 1380. године добио

на старање манастир Св. Павла, који је у то доба био потпуно запуштен. Привучен легендом да се у том манастиру некада подвизавао Павле Ксиропотамски, који је први проповедао хришћанство међу Србима, Герасим га је обновио. Манастир је утврђен, саграђене су ћелије и храм, а подигнути су и виногради у околини. Дуго након тога овај манастир су Бранковићи сматрали својим породичним манастиром. Ту, у манастиру Св. Павла, великосхимник Герасим се и упокојио 3. децембра 1399. године.

Други севастократоров син звао се Гргур, а трећи, најмлађи син био је Вук (рођен пре 1345). Поред ова три сина севастократор је оставио и ћерку Теодору (Војиславу) која се удала за Ђорђу Топију господара Драча.

Могуће је да би се историја Бранковића изгубила, а они потонули у заборав да Вук Бранковић, најмлађи син севастократора Бранка, није ушао у породицу све моћнијег и агилнијег кнеза Лазара Хребељановића. Наиме, око 1371. године Вук се оженио кнежевом ћерком Маром. Кнез Лазар је веома пажљиво одабрао мужа за своју ћерку. Иако је Вук био прилично сиромашан, видело се да се ради о човеку који вреди и који ће бити у стању да своју малу породичну баштину увећа. „Мара је била удата за рашкога власте-

лина Вука, сина Бранка Младенова, врло ваљаног ратника, мудрог човека и веома послушног према свом тасту Лазару...” (Мавро Орбин).

Страдање Мрњавчевића на Марици 1371. године искористио је, између осталих, и Вук Бранковић и проширио своје територије. Након пропасти моћнога Николе Алтомановића 1373. године, Вук Бранковић је у власт добио највећи део Косова, да би касније од Балшића преотео Призрен и околину. Сада је Вук контролисао управо срж оних српских земаља којима су владали Немањићи, практично средишњи део некадашње српске државе, богате области са бројним задужбинама.

У лето 1389. године велика турска војска предвођена лично султаном Муратом и његовим синовима, Бајазитом и Јакубом, кренула је на Србију. Прве на удару налазиле су се земље Вука Бранковића на Косову и он је одмах од кнеза Лазара Хребељановића затражио помоћ. У то време Вук је под својом влашћу држао заиста велику област, која је обухватала Косово и Метохију, део Полимља и Санцака и Скопље на југоистоку.

До судара двеју армија дошло је на Косову 15. јуна 1389. године. Ту, на Косову пољу, погинули су кнез Лазар и цвет српског плем-

ства. Ни Турци нису добро прошли. Турског султана убио је непознати српски ратник за којег предање каже да је Милош Обилић. Легенда такође каже да је Вук Бранковић у Косовској бици издао кнеза Лазара, што је у крајњој линији довело до српског пораза.

У самој бици десним крилом српске војске командовао је Вук Бранковић. Уз Вука је био и један од његових синова, вероватно Гргур. Вуков део војске је изгледа био доста јак и састојао се од оклопника који су у самом почетку битке одмах разбили леву турску страну, коју је предводио Јакуб, старији син султана Мурата. Међутим, због тога што српска средина није издржала турски притисак (након султанове смрти турски центар је преузео Бајазит), те након хватања кнеза Лазара и његове ликвидације, Вук Бранковић се повукао.

Одмах након Косовске битке поставило се питање ко ће бити наследник кнеза Лазара. У то време кнежеви синови Стефан и Вук, били су малолетни и нису могли никако да наследи његово место. С друге стране, било би неуобичајено да власт преузме кнегиња Милица и да је синовима преда када постану пунолетни. Стога је било сасвим очекивано да се за новог владара у Србији истури њен најмоћнији великаш Вук Бранковић. Слично је мислио и угарски краљ, када је само три недеље након Косовске битке послао свог моћног великаша Николу Горјанског код Вука Бранковића на преговоре. Било је очигледно да Угари сматрају Вука за новог владара у Србији.

Ипак, кнегиња Милица се на крају показала као много спретнија но што је то тада можда изгледало Угарима и Вуку. Осетивши да би је Вук уз помоћ Угара могао надјачати и узети јој власт у Србији, ступила је у контакт с Турцима и успела да са њима оствари споразум. Током 1390. године уз помоћ турских одреда, одлучена је ова краткотрајна неизвесност око тога ко ће владати Србијом и то у корист куће Лазаревића.

Од тада је и Вуков политички правац сасвим другачији од онога који су наметали Лазаревићи. Његова идеја је била да се Турцима пружа отпор и није пристајао на било какве преговоре. Своју политику отпора према Турцима доследно је спроводио све до 1392. године, када је коначно и он морао да попусти пред њиховим сталним нападима. Пристао је да буде турски вазал и да, осим плаћања данка, даје Турцима и помоћне војне одреде. Своје вазалне обавезе испуњавао је више него траљаво, тако да није познато да је, осим плаћања новчаног данка, иједну другу обавезу, поготово ону са слањем војних одреда, извршавао. Вуков отпор је постао потпуно отворен када је дочуо да се на Турке припрема крсташка војска удружене Европе коју треба да предводи угарски краљ Жигмунд. У том моменту је изгледало као да је његова политика пружања оружаног отпора Турцима била исправна.

Крсташи су имали почетног успеха, али су код Никопоља 25. септембра 1396. године доживели тежак пораз. У турској војсци се нарочито истакао војни одред који је, као вазал, водио кнез Стефан Лазаревић чија је интервенција, наизглед већ изгубљену битку, преокренула у корист Турака. Након битке султан Бајазит је одлучио да се обрачуна са непослушним вазалима, на првом месту са Вуком Бранковићем. Ухватио га је и бацио у тамницу у којој је Вук и умро 6. октобра 1397. године.

Тако је на трагичан начин завршио овај некада моћан српски великаш, који до краја свога живота није одустајао од оружаног отпора према Турцима. Сувише поносан да се пред њима савија и да им буде вазал, радије је изабрао смрт неголи понижење. Ако је према икоме српска историја била неправедна, онда је то била управо према Вуку Бранковићу. Патриотски настројен, проглашен је за издајника, док су много помирљивији Лазаревићи заузели оно место у историји које је у суштини требало да припадне Вуку.

МИЛИЦА ХРЕБЕЉАНОВИЋ

српска кнегиња, светитељка

време када се моћни Душан у Скопљу крунисао за цара, 16. априла 1346. године, Лазар Хребељановић је имао око 17 година, а како је био син незнатног властелина Прибца тешко је веровати да је присуствовао крунисању. Иако је Прибац имао само ниску титулу логотета, а потом пехарника, ипак је успео сину Лазару да обезбеди место на царском двору. „А када је тако одрастао, дадоше га у службу цару Стефану, и због кротости, благе нарави и врлине његових и храбрости би од цара одликован” (*Повесно слово о кнезу Лазару*). Нешто касније, Лазар Хребељановић је био награђен и титулом ставиоца.

Иако титула ставиоца није много значила у државној хијерархији, Лазару је ипак омогућила присуство на двору цара Душана и мноштво привилегија. Вероватно је на двору и срео своју будућу жену Милицу, ћерку великог кнеза Вратка. Девојка је била угледног рода и у себи је имала Немањићке крви: кнез Вратко је био праунук најстаријег сина Стефана Немање – Вукана. „А друга глава родослова (је ова): Вукан, други син светог Симеона, а брат св. Саве, велики кнез, роди сина жупана Дмитра, у светом иночком образу Давид. Овај Давид роди Вратислава кнеза. А Вратислав роди кнеза Вратка. А Вратко роди ћер Милицу. А ова постаде супруга великог кнеза Лазара” (Константин Филозоф). У сваком случају, 1353. године Лазар је имао око двадесет и четири године и већ је био ожењен Милицом.

Улазак на двор и службовање код цара Душана створили су Лазару прилику да се ожени девојком овако угледног рода. „А жена његова бејаше од саме крви царске” (*Пећки летопис*). Није немогуће да је и сам цар Душан спојио ово двоје младих и да је извештај биографа сасвим тачан: „Тако и по заповести самодржца, узе себи за садружницу сродницу цареву, ћер неког велможе. И она од рода светла и славна и

одлична, корена неког царског, од племена Симеуна Немање, првог господара Србаља” (*Повесно слово о кнезу Лазару*).

Од смрти цара Душана, 20. децембра 1355. године па све до битке на Косову за Видовдан 1389. године, кнегиња Милица се скоро и не спомиње. На први поглед се чини да се она, сем рађањем деце и бригом око двора, ничим другим и није бавила. Са кнезом Лазаром је имала пет ћерки и два сина. Удајући ћерке кнез је водио рачуна о томе да му зетови буду истакнуте личности. Ћерка Мара удала се око 1371. године за Вука Бранковића који је временом израстао у веома моћног господара Косова.

Након Косовске битке са кнегињом Милицом је остала најмлађа ћи Оливера, рођена око 1378. године. У то време Милица нема никакву улогу у политичком животу, али потоња дешавања уздигла су је у сам врх свих политичких догађања везаних за Србију, а добрим делом и за Турску. Дакле, након косовског пораза са кнегињом су синови Стефан који има око дванаест година (рођен око 1377), нешто млађи Вук (не зна се година рођења), и ћерка Оливера, која је имала десет-једанаест година. На први поглед могло се учинити да кнегиња, као жена и још уз то оптерећена са троје мало-

летне деце, неће имати било каквих могућности да сачува власт у Србији, тим више што је Вук Бранковић, тада најјачи великаш у Србији сасвим отворено показивао намеру да завлада Србијом.

Током јесени 1389. године Угари су из бановине Мачве прешли преко Саве и провалили у Србију. Након страшног пораза на Косову и свег метежа који је ту погубељ пратио, сасвим је разумљиво да организованог отпора према Угарима није могло бити. Зато су Угари лако продрли дубоко у Србију, све до Рудника, па и даље. Веома брзо пали су Борач и Честин, оба доста добро утврђена града. На сву срећу дошла је зима и Жигмунд је прекинуо са походом, остављајући посаде по освојеним градовима. Сам се вратио у Угарску где је своје племиће наградио за успешан поход, како наводи у једној од својих повеља, „против Срба, његових дунтовника, посебно код освајања тврђава Борча и Честина”.

Сада је и на двору кнегиње Милице било сасвим јасно да се нешто мора предузети, јер се, осим опасности са југа одакле надиру Турци, прилично неочекивано али веома одлучно појављују и Угари, чак и опаснији. Стога, од два зла требало је бирати мање, а то су, и поред свега, били управо Турци.

Сам ток преговора са султаном Бајазитом, личности које су ишле у преговоре и други детаљи нису познати, али оно што је сигурно јесте да је у времену између почетка 1390. године и лета те исте године, најдаље до августа, постигнут договор и утначени услови. Србија је постала вазал султану Бајазиту и за узврат добила заштиту турске војске. Међутим, вазалске обавезе нису биле ни мале ни лаке: Србија је морала султану Бајазиту да као помоћ даје своје војне одреде и да плаћа данак; кнегиња Милица је, што јој је најтеже пало, своју најмлађу ћерку Оливеру морала да да султану Бајазиту за жену.

Све кнегињине активности у то време биле су усмерене ка томе да се власт очува у кући Лазаревића. Између осталог, 1392. године је смењен патријарх Јефрем, без икакве сумње одан Вуку Бранковићу, а на његово место је рукоположен Данило III, наклоњен Лазареви-

ћима. Један од најзначајнијих догађаја из тога времена свакако је пренос моштију кнеза Лазара из Приштине у манастир Раваницу. Овај чин био је веома брижљиво организован с намером да се установи култ кнеза Лазара, чиме би се на директан начин утврдила власт његових наследника.

Исте те 1392. године, код Вука је у Приштини боравила кнегиња Милица и, осим могућих разговора о узалудности отпора према Турцима, вероватно да је обавестила Вука да ће Стефан ускоро преузети државне послове. Тиме је заправо стављена тачка на Вукове наде да би он могао бити српски владар. Уз Турску подршку Стефан Лазаревић је био релативно сигуран да ће владати Србијом, а Вук, као освечодочени непријатељ Турака није се могао надати престолу. Званично, Стефан Лазаревић је владао од 1392. године, али иза кулиса реч кнегиње Милице је и даље имала највећу тежину.

Од 1396. године и Никополске битке у којој се на турској страни посебно истакао Стефан Лазаревић, кнегиња Милица је постепено потискивана из државних послова. Да ли се сама повлачила, или је Стефан покушао да је одгурне у други план, нејасно је. Ипак, да се без ње још увек није могло Стефан се уверио 1398. године када су га на двору султана Бајазита неки великаши из Србије оптужили за потајне везе са Угарима. Успео је да побуну у Србији угуши, али требало је отићи код Бајазита и оправдати се. То је морао учинити лично, али познајући Бајазитову напраситу нарав постојала је опасност да би могао бити ликвидран пре но што би се и појавио пред султаном.

Тада се умешала кнегиња Милица. С пролећа 1398. године отпутовала је код Бајазита. С њоме је пошла и Јефимија, жена покојног деспота Угљеше. Како је текао разговор између ове две изузетне жене и турског султана, не зна се, али оне су убедиле Бајазита да прими кнеза Стефана Лазаревића и да га саслуша. Посета је имала неочекивано добар ток, што је охрабрило кнегињу Милицу и Јефимију да замоле султана да им преда мошти Свете Петке. У Србију су мошти донеле кнегиња и Јефимија 1398. године, најпре у Крушевац, а у Београд су пренете 1405. године кад је он постао престоница Срби-

је. Након пада Београда у турске руке, Београђани су их 1521. године однели у Цариград. Коначно, током 1641. из Цариграда их у Јаш носи војвода Василије Лупул. Ту се и данас налазе.

Главни проблем за кућу Лазаревића представљали су Бранковићи. Након смрти Вука Бранковића остали су његова жена Мара Бранковић (ћерка кнеза Лазара и кнегиње Милице) и њени синови Гргур, Ђурађ и Лазар. Врхунац сукоба две породице био је након Ангорске битке. Турску војску су 28. јула 1402. године масакрирали Монголи, које је предводио Тимур Ленком. Да је пораз био страشان сведочи чињеница да је чак и султан Бајазит био заробљен.

Док су се Лазаревић и Бранковић враћали из битке, у Србији су две мајке, кнегиња Милица и њена ћерка Мара Бранковић, свака за свој рачун, скупљале војнике за своје синове. И тада, између кнегиње Милице и Маре Бранковић планула је страшна мржња, а обе су немиле трошиле злато тражећи најамнике за чете својих синова. У близини манастира Грачанице, код места Трипоља, дошло је до судара двеју војски подељених на две колоне, и у суштини до две битке. У првој, деспот Стефан је успео да потисне Лазара Бранковића, док је у другој Ђурађ Бранковић победио Вука Лазаревића. Ипак, у крајњем резултату победу су однели Лазаревићи.

Међутим, по завршетку битке деспот Стефан је приговорио брату Вуку на лошем вођењу војске, што је довело до међусобног суко-

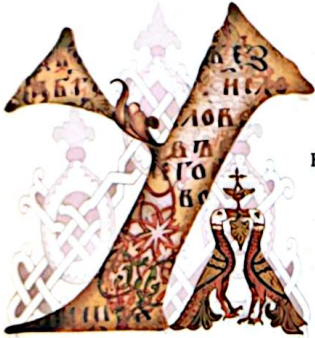
ба. Дубоко увређен Вук је нешто касније напустио Србију и отишао Турцима. „А (Вук) мало почекавши и нашавши згодно време, побеже к Сулејману.” (Константин Филозоф). Овај догађај вероватно спада у почетак новембра 1402. године.

Кнегиња Милица је, чувши да јој је млађи син Вук из протеста отишао у Турску, а желећи да га спречи у томе, кренула за њим. Међутим, сустигла га је тек код Сулејмана, код кога је и сама остала дуже времена.

Углавном, њен утицај је потпуно нестао. Није прошло много, а 11. новембра 1405. године и кнегиња Милица се упокојила. Као калуђерица носила је име Евгенија, а нешто пред смрт узела је виши завет (велика схимна) под именом Јевросина. Сахрањена је у својој задужбини манастиру Љубостињи: „Поче, дакле, зидати ову обитељ године 6915. (1407), а пре ове године престаји се благочастива госпођа Јевгенија, мати овога истоименога (Стефана). Јер прими овакво име у монаштву и би положена у својем манастиру званом Љубостињи, Успенија пречисте Богородице” (Константин Филозоф).

Манастир је од самог почетка био замишљен као место где ће бити њен гроб. У манастиру има више гробница, па се претпоставља да је њена она у северозападном делу припрате. То је гробница која је зидана од комада камена и опеке, а касније омалтерисана. Изнад се налази ктиторски портрет кнегиње Милице.

МОНАХИЊА ЈЕФИМИЈА

другој половини 1345. године краљ Душан је заузео Серску област. У њеном саставу налазио се и богати град Драма са околином. Краљ Душан је након овог успешног освајања одлучио да се крунише за цара, што је те исте, 1345. године и учинио. Сходно својој дотадашњој политици да у новоосвојене области доводи најповерљивије људе, цар Душан је у Дразу поставио свог верног властелина Војихну. Међу неким историчарима влада мишљење да је Војихна био више него царев војсковођа, будући да га у једној повељи цар Душан назива: „властелин суродник царства ми

братучед Војихна”. Да ли је он стварно рођак цара Душана, како се то наводи у повељи, остаје питање.

О самом пореклу Војихне се не зна много. Постоји мишљење да је једно време боравио на двору краља Владислава II, сина краља Драгутина. У једној повељи из 1323. године помиње се неки жупан Војихна, којег поједини историчари повезују са овим Војихном. Да ли је то иста особа, остаје питање. Ако јесте, онда је у време свога устоличења за господара Дrame, Војихна био човек од око педесет година старости.

У сваком случају, радило се о веома значајној личности која је припадала ужој околини цара Душана. Познато је да се налазио у царској пратњи када је цар са царицом Јеленом током 1347/48. године обилазио манастире на Светој Гори. Нешто касније добио је од цара Душана и титулу кесара. Био је сасвим сигурно свемоћан у Дрази све до 1358, а вероватно и пар година после тога. Претпоставља се да је 1366. године умро. Сахрањен је у Хиландару.

Иза Војихне је остало, колико је познато, само једно дете и то ћерка која је при крштењу добила име Јелена (у монаштву Јефимија). Тачан датум њеног рођења није познат, као ни

да ли је рођена негде у очевом завичају или у Дрази након што је Војихна узео овај град под своју власт. Ако је рођена у Дрази онда је година њеног рођења 1346. или 1347, тако да је у време смрти цара Душана (1355) била тек дете. Цара је Јелена сигурно виђала, будући да је он често боравио у богатом и веома културном граду Серу. Након цареве смрти власт у Серској области преузела је његова удовица, царица Јелена, што баш није било по вољи кесару Војихни, који је планирао да своју власт прошири на целокупну Серску област. Чини се да је тих година он чак и покушао да изврши неки преврат и да уз помоћ Матије Кантакузена отера царицу Јелену из Сера. За ту акцију је имао пристанак и заповедника тврђаве Сера (могуће да је то био Угљеша Мрњавчевић), али је завера осујећена (1356), а царица Јелена се одржала. Како је кесар био веома сналажљив успео је да на неки начин сакрије своје учешће у овој завери, тако да су наредних година између њега и царице Јелене владали сасвим нормални односи.

У контактима са кесаром могуће да је царица Јелена упознала и малу Јелену. Царица је била позната по томе што се веома интересовала за византијску културу и један од разлога

њеног настањивања у Серу је била управо близна Византије. У време док је царица Јелена, тада већ монахиња Јелисавета, господарила Сером, почели су се уздизати браћа Мрњавчевићи. Угљеша Мрњавчевић је и пре доласка царице Јелене у Сер заузимао истакнуте положаје међу српском властелом, али прави његов успон везан је управо за њену владавину у Серу. Тада је и стекао титулу великог војводе и веома брзо глас угледног војсковође. Тај углед му је помогао да ожени Војихнину ћерку Јелену.

Након удаје прешла је Јелена код мужа у Сер. Веома образована, могла је своје знање још више да прошири, а за тако нешто је у Серу имала добру прилику. Још код оца у Драми научила је неколико страних језика и учествовала у тадашњим културним збивањима. У Серу је затекла живу књижевну активност. Ту је написано неколико књига на српскословенском језику, а било је и много преписивачког и преводилачког рада. По свему судећи Јелена је познавала већину преписивача-преводилаца и са њима имала контакте, па је могуће да је неке књиге и сама наручила.

Управо у Серу, Јелена је доживела најсрећније дане, али ту су је затекле и трагедије које ће оставити неизбрисив траг у њеном животу. У Серу је родила сина Угљешу Деспотовића, али на њену несрећу дете је од самог почетка било болешљиво тако да је већину времена бдела над његовим све лошијим здрављем. Некако у то време Вукашин и Угљеша Мрњавчевић достигли су зенит своје политичке каријере. Године 1365. Вукашина је цар Урош Немањић уздигао за краља, док је Угљеша добио титулу деспота, а самим тим је Јелена постала деспотица. Истовремено, Угљеша је те године у потпуности истиснуо царицу Јелену из Сера: она се повукла из политике и вероватно отишла код сина, цара Уроша, што је створило могућност да деспот Угљеша загосподари целокупном Серском облашћу.

Изгледало је да су брачном пару, деспоту Угљешу и деспотици Јелени, отворени сви путеви ка непомућеној срећи. Имали су титуле, богату област којом су господарили и, што је можда најважније, имали су сина. Међутим, здравље малог Угљеше је било све слабије. Дете је било окружено не само мајчином пажњом,

већ и пажњом других личности које су се кретале на Серском двору. Тако је серски митрополит Теодосије поклатио дечаку две прекрасне мале иконице осликане на дрвету: на једној је била Богородица а на другој Света Тројица.

Мали Угљеша се упокојио у узрасту од једва четири године (рођен је око 1364. године), Јелена је дала да се обе иконице уоквире у сребрни оков и да се украсе бисером „и драгим камењем. На полеђини су причвршћене сребрне и златне плоче где су урезани стихови Туге за младенцем Угљешом”. У тим стиховима на веома топао начин деспотица Јелена жали за својим малим сином који је преминуо. Трагедија је тим била већа што деспотица више није имала деце. У тим стиховима млада мајка плаче за својим сином: „Мале иконе, но велики дар, које имају пресветли лик Владичин и пречисте Богоматере, што их велики и свети муж дарова младом младенцу Угљешу Деспотовићу, којег неоскврњено млађахног преставише у вечне обитељи, а тело се предаде гробу, који створише праоци због грехова. Удостоји, Владико Христе, и ти, пречиста Богомати, мене јадну да свагда бригујем о одласку душе моје, што угледах на родитељима ми и на рођеном од мене младенцу, за ким жалост непрестано гори у срцу моме, природом матерњем побеђивана”. Колико је до сада познато, ово је први пут да у српској књижевности једна жена на тако директан начин, не кријући бол, говори о свом материнском осећању.

Мали Угљеша је сахрањен у Хиландару, у гробу поред свога деде Војихне. Током 1371. године, непосредно пред Маричку битку, борио је деспот Угљеша Мрњавчевић на Светој Гори не би ли придобио православну цркву за свој наредни подухват. Тада је искористио прилику да обиђе гроб свога сина у Хиландару и да преда овом манастиру двоструку иконицу на којој је Јелена уписала стихове у којима жали за својим јединцем.

Недуго после тога дошло је до, вероватно најсудбоносније битке у целокупној српској историји. Желећи да заустави надлазећу турску плим, деспот Угљеша је убедио свога брата, краља Вукашина, да са сакупљеном војском покушају да потисну Турке из Европе. Нажалост, у тој својој идеји остали су усамље-

ни, па су без било какве помоћи остале српске госпде кренули на Турке. У том походу су 26. септембра 1371. године, на реци Марици код Черномена, доживели страховити масакр. Оба брата, краљ Вукашин и деспот Угљеша, су под непознатим околностима погинули, а тела им никада нису пронађена. „Јер Турке не истераше већ сами од њих изгибоше, и кости им тамо падоше и непогребене осташе, и велико мноштво војске или погиде од мача или допаде ропства, а неки умакоше и вратише се” (Старац Исаија).

Како турску плиму сада више нико није могао зауставити, цела Серска област убрзо им је пала у руке. Наравно, деспотица Јелена се није могла задржати у овој угроженој области па се повукла у Крушевац, где ју је веома лепо примио кнез Лазар. Сходно тадашњим обичајима, она се замонашила и добила име Јефимија, по коме је и данас углавном позната. Имала је тада између 22 и 24 године. Живот је до тада према њој био веома суров: поред смрти родитеља, доживела је смрт сина и на крају је остала и без мужа.

У Крушевцу је уживала велико поштовање које јој је посебно указивао кнез Лазар, што она спомиње у својој *Похвали свештом кнезу Лазару*: „Но ниси ти тако, о мили мој господине и свети мучениче, био младодаран у пропадљивом и маловечном, колико више у непролазном и великом, што примио јеси од Бога, јер телесно страну мене у туђини исхрањивао јеси изобилно, те сада те молим обоје: да ме исхраниш и да утишаш буру љуту душе и тела мојега. Јефимија усрдно приноси ово теби, свети.”

Живећи на двору у Крушевцу могла је Јефимија да упозна многобројну децу коју су имали кнез Лазар и кнегиња Милица. По свему судећи бавила се и њиховим васпитањем, а свакако највећи је утицај извршила на њихову ћерку Јелену и сина Стефана. Упознала их је са књижевношћу, сликарством, учила их грчком језику, а да њен труд није био узалудан видело се касније, будући да су и Јелена и Стефан (доцније деспот) оставили видљивог трага у српској књижевности.

У то време за исказивање својих културних склоности имала је Јефимија веома добре услове, будући да је Крушевац постао средиште Моравске Србије. Баш тада кнез Лазар је

саградио Лазарицу и своју задужбину Раваницу (код Ђуприје). Страховит сукоб на Косову 1389. године, погидија кнеза Лазара а са њим и цвета српског племства, усмерили су њен живот у сасвим другом смеру. Једно време након битке Србијом је управљала кнегиња Милица уз колику-толику помоћ својих синова који су били сувише млади да би могли у потпуности да схвате тренутак у којем се налазе, али и уз помоћ Јефимије и неколицине најоданије властеле.

У то доба Јефимија је поклонила Хиландару завесу са извезеним ликовима Исуса Христа, Јована Златоустог и Василија Великог. На дну завесе, између ликова, извезено је *Јефимијино Мољење Господу Исусу Христју*. Завеса је димензија 144 x 118 cm, израђена је од тешког црвеног свиленог атласа, а везена је златном и сребрном жицом и свиленим концем у боји. Не знамо да ли је Јефимија, осим што је била духовни творац, била и везиља, односно да ли је она својим рукама извезла ликове и стихове. „Од оскврњених усана, од мрскога срца, од нечистог језика, од оскврњене душе прими мољење, о Христe мој, и не одгурни мене, рабу твоју, нити ме јарошћу твојом, Владико, обличи у час доласка мојега, јер пређе суда твојега, Госпде, осуђена сам савешћу мојом, ниједне наде спасења нема у мени ако милосрђе твоје не победи мноштво безакоња мојих” почетни су стихови ове веома лепе молитве. Текст није оригинално Јефимијин, будући да се ради о позајмицама из молитви које се читају пред причешће. То је вероватно разлог зашто се сам текст не сматра значајним за српску књижевност, али зато уметничка израда завесе заузима одређено место у српској уметности.

С пролећа 1398. године кнегиња Милица је отпутовала са Јефимијом код Бајазита. Посета је имала неочекивано добар ток, што је охрабрило кнегињу Милицу и Јефимију да замоле султана да им преда мошти Свете Петке, што је овај и учинио.

Под свим овим утисцима Јефимија је током лета 1402. године саставила своје најпознатије дело: *Похвалу свештом кнезу Лазару*. У време док је радила *Похвалу*, кнез Стефан се налазио у турској војсци која је требала код Ангоре да дочека страшне одреде Монгола које је водио Тимур Ленка. На црвеном атла-

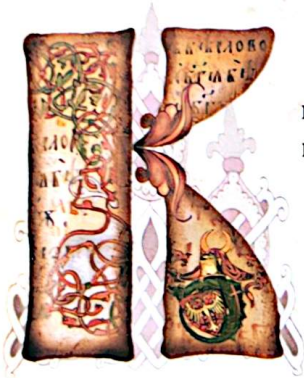
су величине 0,99 x 0,69 cm извезена је *Похвала* позлаћеном жицом. Овај покров уоквирује орнамент у бордури, састављен од лозица са трolistом чији је средњи крак издужен: у том оквиру се налази текст *Похвале*. Покров је покривао кивот кнеза Лазара.

Сама *Похвала* се састоји из три дела. Први део је стварна похвала кнезу Лазару: „Господствовао си земљом отачаства ти и у свим добротама узвеселио си уручене ти хришћане и мужаственим срцем и жељом побожности изашао си на змију и непријатеља божаствених цркава, расудивши да је неистрпљиво за срце твоје да гледаш хришћане отачаства ти овладане Измаиљћанима, не би ли како ово постигао: да оставиш пропадљиву висоту земаљског господства и да се обагриш крвљу својом и сјединиш са војницима небеског цара”. Други део јесте молитва Светом кнезу Лазару у којој се тражи да помогне синовима Стефану и Вуку који се налазе код Ангоре: „Сада не предај забраву вољена ти чеда која си сирота оставио преласком твојим, јер откако си ти у небеском веселу вечном, многе бриге и страдања обузеше вољена ти чеда и у многим мукам живот проводе, пошто су овладани Измаиљћанима”. Истовремено га Јефимија моли за посредништво код светих мученика: „Сабери збор својих сабеседника светих мученика, и са свима се помоли прославитељу ти Богу, извести Георгија, покрени Димитрија, убеди Теодоре, узми Меркурија и Прокопија и четрдесет севастијских мученика не остави, у чијем мучеништву војују чеда твоја вољена, кнез Стефан и Вук, моли да им се пода од Бога, дођи, дакле, у помоћ нашу, ма где да си.”

Кнегиња Милица, у монаштву Евгенија а у великој схимни Јевросина, упокојила се 11. новембра 1405. године. Сахрањена је у својој задужбини у манастиру Љубостињи. Од те године губи се сваки траг и Јефимији, тако да се претпоставља да је, након смрти кнегиње Милице, одлучила да се повуче и да своје последње дане проведе у манастиру Љубостињи. Након 1402. године и она је, попут кнегиње Милице, примила строже монашке завете, па је од малосхимнице Јефимије постала великосхимница Јевпраксија. Била је жива 1405. године, што се види из једне повеље деспота Стефана којом јој он поклања село Јабучје, да би га она даровала манастиру Хиландару. Деспот јој се веома топлим речима захвалио на свему оном што је за њега учинила, називајући је госпођом, мајком, деспотицом: „И као што напомену царства ми госпођа и мајка ми деспотица кира Јевпраксија да жели преко царства ми да приложи ради своје душе неко село дому пречисте Богоматере, обитељи царског и великог манастира Хиландара, који лежи на Светој Гори Атону. И када је видело царство ми њену добру жељу о својој души, саветовах се са госпођом и мајком ми кира Јевгенијом и са властелом царства ми да се не презиру њене молбе, већ штавише с радошћу и усрђем да се испуне. Због њене велике љубави и усрђа према нама благоизволело је царство ми и даровах јој село Јабучје у Левачкој жупи, што је држао као пронију Младен Пасисин за време господина и родитеља ми светог кнеза...” Мисли се да је Јефимија сахрањена у гробници која се налази на јужном зиду припрате у манастиру Љубостињи.

СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ

српски деспот, светитељ

нез Лазар је с кнегињом Милицом имао пет кћери и два сина. У време Косовске погибје једна од кћери, Драгана, била је удата за сина бугарског цара Ивана Шишмана (око 1386), друга, Теодора, за угарског великаша Николу Горјанског (1387), а трећа, Јелена, за Ђурађа Страцимировића (око 1386). Четврта ћерка, Мара, била је негде од 1371. године удата за Вука Бранковића. Са кнегињом је остала Оливера, најмлађа ћерка која је рођена око 1378. године. Била су ту и два сина, Стефан, рођен око 1377. године, и Вук за кога не знамо када је рођен, али се зна да је био млађи од Стефана.

Немајући снаге за даљу борбу, кнегиња Милица је одлучила да се приклони Турцима. Међутим, вазалне обавезе нису биле тако лаке: Србија је султану Бајазиту као помоћ морала да даје своје војне одреде, да плаћа данак, а најтеже од свега за кнегињу Милицу било је што је морала своју најмлађу кћерку Оливеру да пошаље султану Бајазиту за жену. Пало је у обавезу Стефану Лазаревићу да сестру одведе до султана Бајазита и том приликом султан је упознао свог будућег вазала. „А тада пође и увек спомињани брат њезин (Стефан) ка самодршцу са сестром.” (Константин Филозоф).

Током 1392. године напунио је Стефан Лазаревић 15 година, што се сматрало пунолетством, па је тада почела његова владавина, а од 1394. године почео је да испуњава вазалне обавезе. На челу својих војника учествовао је, против влашког војводе Мирчета, у бици на Ровинама, где су 17. маја 1395. године Турци доживели пораз.

До директног судара хришћанске (крсташке) и турске војске код Никопоља дошло је 25. септембра 1396. године. У једноме моменту је изгледало да ће хришћани, највећим делом Угари, сломити Турке код којих је настало

расуло, али је дошло до ненаданог преокрета. Као последња турска резерва у битку је са својим оклопницима улетео кнез Стефан Лазаревић, разбио одред краља Жигмунда и на крају оборео угарску заставу. Да је паника у турским редовима већ узела маха види се нарочито из тога што је на крају и сам Бајазит морао да узме учешћа у борби, и то као прост војник, непрестано храбрећи своје посустале и застрашене борце.

Преокрет у односу Стефана Лазаревића према Турцима догодио се након битке између Турака и Монгола које је предводио Тимур Ленка. До велике битке, познате у историји под називом Ангорска, дошло је 28. јула 1402. године. Крајњи резултат је за Турке био катастрофалан, јер им је војска разбијена, а Монголи су заробили султана Бајазита.

Улога оклопника које је предводио кнез Стефан била је посебно наглашена и чини се да је кнез био међу најбољим борцима тога дана. „А изабрана персијска војска оделила се и удари на увек спомињаног (деспота Стефана); јер, како је још пре било одређено, удари на њега; и они, ускликнувши гласовима, ударише и одмах побеђени бише и погинуше од

оштрица мача и копаља српске војске” (Константин Филозоф). Чак и турски летописци наглашавају да је након расула у турској војсци, кнез Стефан био једини који се и даље борио и то толико добро да га је чак и Тимур Ленка приметно: „Само један син Лазарев држао је са својом војском стално против непријатеља и борио се храбро. Кад је то видео Демир (Тамерлан), рекао је: Гле, како су љути и помамни они дервиши! А неко му је од саветника његових рекао: Нису оно дервиши, него хришћани. Тада и Лазарев син опази да сам себе узалуд мори, борећи се тако страсно. Јер су већ и сами Турци сви навалили у бежање.”

Поред тога, покушао је кнез Стефан да спасе Бајазита који је у општем расулу остао опкољен. С том намером три пута се пробијао кроз обруч до султана и наговарао га да се повуче, Бајазит је, међутим, све то одбијао. Стефан Лазаревић је након битке из монголскога ропства ослободио своју сестру Оливеру, Бајазитову жену.

Након свега Стефан Лазаревић је кренуо за Србију, а на том путу свратио је у Цариград. С њим је био и брат му Вук. У то време у Цариграду није боравио цар Манојло II Палеолог јер је путовао по Европи тражећи помоћ за посустало царство, а замењивао га је цар Јован VII Палеолог. Да би га привукао на своју страну, византијски цар Јован VII Палеолог је, током августа 1402. године, кнезу Стефану доделио титулу деспота, иначе достојанство по висини одмах иза царског: „Док је раније поменути Стефан боравио у Цариграду, добио је титулу деспота” (Орбин).

Тада су поведени разговори и о томе да се Стефан ожени са Јеленом (Јелачом), сестром царице Јевђеније, жене цара Јована. Јелена је кћи господара Лезбоса, Франћеска II Гатилузија: „Овај, дакле, благодостави Јован имао је не мало сукоба са становницима Галате (Ђеновљанима); када виде (Стефана) у Царствујућем граду, веселећи се са њим у царским (дворима) даде (му) венац деспотскога достојанства који беше сам себи исплео својим храбрим делима и добрострадалним подвизима” (Константин Филозоф). Стефан се није дуго премишљао и

одмах је ушао у преговоре око женидбе, која је реализована нешто касније, 1405. године.

Ово је био потпун преокрет политике коју је Стефан водио дотада. Од верног и способног турског вазала, постао је један од стубова будућег отпора Османлијама. Примањем деспотског достојанства на неки начин је признао супрематију Византије у односу на Србију, односно, теоријски је постао византијски вазал.

У то време деспот Стефан Лазаревић нагло је пришао угарском краљу Жигмунду: „А овај, када је нашао да је згодно време да буде друг овоме, прими љубочасно поклицара и угости колико треба, као што је имао обичај, и са посланицима утврди љубав” (Константин Филозоф). Тачније, радило се о вазалном односу између угарског краља Жигмунда и деспота Стефана, где је деспот прихватио вазалне обавезе према Жигмунду. Уговор је склопљен или крајем 1403. или на самом почетку 1404. године. Као награду, деспот је од Жигмунда добио град Београд и Мачву: „Затим, као што рекосмо, обилазећи и надгледајући своју земљу, нађе место, раније поменути Београд, и измоли (га) од Угра, пошто он, иако лежи у пределима српским, налази се као на срцу или плећима земље угарске” (Константин Филозоф). Поред овога, деспот је добио и простране поседе у Угарској, тако да је одмах ушао у круг најзнатнијих великаша на Жигмундовом двору.

Одмах по добијању Београда, деспот Стефан је у њега преселио своју резиденцију. Први пут у својој историји Београд је од типично пограничне, мада веома јаке тврђаве, постао престоница једне државе. Од тог времена деспот се трудио да од Београда створи трговачки центар, а да би побољшао прилив трговаца доносио је наредбе по којима их је ослобађао плаћања разних даждина. Поред тога, саграђене су бројне грађевине од којих је најистакнутија била деспотов двор, али нису пропуштени ни обимни радови на утврђивању градских бедема.

Скоро истовремено, деспот Стефан је добио и Голубац на Дунаву. Саграђена на високој стени над Дунавом, с донжоном који је стајао на највишој тачци, окружена кулама и зидовима лепезасто постављеним у два реда према

западу, била је то веома јака и значајна тврђава која је контролисала Дунав.

Пресељењем престонице у Београд деспот је добио прилику да и свој двор уреди на начин близак оним које је видео на европским дворовима. Двор је био луксузно уређен, с бројним слугама и другим службеницима, али и са онима који су својим присуством само увеличавали дворски сјај: „А о стварима дома царскога, множина ових беше у сваком чину, тако да их буде довољно у свако време, да их има доста (па) и сувише” (Константин Филозоф). Веома су интересантни наводи биографа где он описује начин понашања на двору који је захтевао деспот. Сва дворска послуга и службеници били су у строгом запту, а лепо понашање је било обавезно, тим више што их је деспот све лично надгледао: „И сви са страхом беху као анђели гледани очима оних који долазе и удивљени побожношћу, а сви су се један према другом (понашали) како доликује и са лепом уздржаностју; још више они, унутрашњи, које је ова зрака (Стефан) надгледао, одређивао и осијавао” (Константин Филозоф).

Није се само послуга морала држати тих правила, већ и сви остали који су каквим послом долазили код деспота. Уласком на двор свима је било забрањено да вичу, да се гласно смеју или да лупају ногама, а осим тога могло се ући само прописно обучен, и то у неку светлу одећу коју је деспот лично делио: „Вика, лупање ногама, смех или неспретна одећа није се смела ни поменути, а сви беху обучени у светле одеће, коју је раздавао лично деспот” (Константин Филозоф).

У складу са својим новим положајем, деспот је наставио и акцију истеривања Турака из Србије: ко није страдао у борбама, био је протеран.

У исто време испољен је и други део деспотове личности и то онај окренут ка уметности. Он није био само упорни сакупљач књига и других уметничких предмета, већ и писац. Током пролећа 1404. године саставио је деспот *Нашиис на мраморном сѣубу на Косову*, где на директнији начин описује кнеза Лазара и његову војску у Косовској бици. Почетак овог натписа је сасвим у античком духу: „Човече

који ступаш на српску земљу, био ти дошљак или си одавде, ко си да си, када дођеш на поље које се зове Косово и видиш да је цело пуно костију мртвих, а с њиме и камену природу...” Последњи свој спис *Слово љубве* деспот је саставио током 1409. године. Посвећен је деспотовом брату Вуку и кроз њега се протежу два мотива: мотив чулне и мотив духовне љубави. Спис написан као посланица, имао је искључиви задатак да подсети Вука на некадашње дане када су он и деспот Стефан били у братској љубави, када су били заједно и близу телом и духом, али су их горе и реке раздвојиле, и поручује Вуку да за измирење није касно „још да се скупимо, још да се угледамо, још у љубави да се сјединимо”.

У наредним годинама долазило је до различитих сукоба. У Србији су се за превласт бориле породице Бранковић и Лазаревић. У свакој породици, опет, постојали су и међусобни сукоби браће (Стефан против Вука Лазаревића и Ћурађ против Лазара Бранковића). Када се на све то дода да се у Турској водила борба око султановог престола у којој су учествовали Бранковићи и Лазаревићи и да су мењали стране, онда се види колико је све било заплетено.

У тим сукобима Турци су убили Лазара Бранковића и Вука Лазаревића (јул 1410. године), покушали су да смакну Ћурђа Бранковића, када је дошло до помирења Ћурђа и деспота Стефана Лазаревића. Након борби, у Турској на престо је засео султан Мехмед I (1413–1421), а како му је деспот Стефан пружио одлучујућу помоћ, султан је имао посебан однос према њему. Знајући да за сав његов успех највећу заслугу сигурно има Стефан, султан је био веома благонаклон према деспоту. Поред богатих дарова султан му је дао на управу и поједине области: „(Султан) посла драгоцене дарове деспоту и поклицаре који му дадоше град Корпијан, а даде му и предео зван Знепоље (око Трна) и друга пространства даде му” (Константин Филозоф).

Ипак, после свих борби Србија није успела да остане независна од Турске. Деспот Стефан је прихватио вазалне обавезе према султану Мехмеду, иако је уживао посебан положај. Ништа га није ослободило обавезе да Турцима

шаље помоћне трупе у случају рата. Деспот је преузео контролу над целом Србијом, изузев оних области које су држали Бранковићи. Област Бранковића имала је посебан статус: признавали су врховну власт деспота Стефана, али он се није уплитао у њихове унутрашње послове.

У наредних осам година, све до Мехмедове смрти 1422, између Србије и Турске је владао мир. Границе деспотовине биле су потпуно мирне и на северу, према Угарској, тако да се земља опорављала од година непрекидних ратова. Са угарским краљем односи су били све бољи, па је током 1414. године деспот био у Жигмундовој свити на сабору у Констанци. Тај чувени концил у Констанци на Боденском језеру, у покушају да превазиђе раздор који се јавио у католичкој цркви, трајао је од 1414. па све до 1418. године. Деспот је привлачио велику пажњу, о чему сведочи и Еберхарт Виндеке, трговац који је тада боравио у близини угарског краља: „деспот је необично леп човек, искрен, праведан и мирољубив”.

Током 1421. године дошло је до помало изненадног територијалног проширења деспотовине. Зетом је у то време владао Балша III, али како није имао синова већ само две малолетне кћерке, било је питање коме ће своје земље оставити. Балша је већ једно време ратовао са Венецијом и то са променљивим успехом. У жељи да од деспота добије помоћ, он је допутовао у Србију, али како је већ дуже време био озбиљно болестан то је на деспотовом двору и умро 28. априла 1421. године, и пред смрт је своје земље оставио деспоту: „У то време, (међутим), дође и његов нећак Балша, арбанаски господар. Унапред је предвидео смрт своју, јер беше болестан одавно, и ту одмах умре. Њега (Стефан) са великим љубочашћем, а уједно и жалашћу опремивши, погребе” (Константин Филозоф).

Баш тада на турски престо ступио је султан Мурат II (1421. године). Током јесени 1425. године Турци су напали Србију и дошли све до Крушевца, успут све палећи и робећи. Међутим, овај напад је био кратког даха, не због султанове жеље, него због јаког отпора – деспотовим трупама стигла је помоћ из Угарске.

Деспот Стефан је још раније означио Ђурђа Бранковића и његово потомство као своје наследнике у деспотовини. Међутим, то је била одлука породичног круга Лазаревића и Бранковића, тако да је деспотову одлуку требало обнародовати и добити од властеле пристанак за њу. У то време деспот је почео да побољева од неке ножне болести, па се плашио да ће умрети, а да овај важан посао неће обавити: „Благочастивога деспота Стефана хваташе све више ножна болест од које одавно страдаше” (Константин Филозоф). Трбало је сазвати сабор на ком ће се окупити највећа српска властела, али и представници цркве. То је учињено током 1426, или које године раније, у Сребрници и тиме је деспотова жеља била озакоњена и Ђурађ Бранковић је постао његов легални наследник.

Средином 1427. године деспот је, идући ка Београду, боравио у Шумадији. У месту Главица одлучио је да изиђе у лов. Након обеда га је, док је јахао коња, ударила срчана кап: „Када је био на месту званом Главица, обедовавши, изиђе да лови; и док је још ловио, узео је крагујца на руку своју. Узевши га није (га) носио како треба, он, који је до сада све како треба и на удивљење изводио и чинио; и нагибао се на једну и другу страну као да ће са коња пасти. Обухвативши га са обе стране, вођаху га до стана” (Константин Филозоф). Пренет је до шатора и тамо се 19. јула упокојио. Последње речи су му биле да се иде по Ђурђа Бранковића: „И кад је био у шатору, он лежао – а то беше свима дирљив призор – испустивши само један глас: По Ђурђа, по Ђурђа – говораше. И тако ништа није говорио до ујутро, када и дух свој предаде Господу” (Константин Филозоф).

Смрт деспота Стефана Лазаревића била је више него изненадна, па зато постоји сумња да су деспота отровали завереници у земљи. Не треба ни говорити да је он имао мноштво противника који би му радо дошли главе.

Деспотова смрт била је страшна вест за Србију и то баш у часу када су Турци нападали из све снаге: „Када се ово догоди, који (све) жалосни гласови нису се тада чули?! Падали су (људи) лицем ка земљи и крв је текла из њих; и друго (шта је било) тако да нису рида-

ли за њиме само као за господином, него као за оцем са љубављу поштованим” (Константин Филозоф). Деспотово тело је пренето у његову задужбину, манастир Манасију (Ресаву), а биограф говори да се у моменту сахране турска војска налазила у близини и да је погребној поворци претила опасност од њиховог напада. На надгробном камену је записано: „Благочестиви господин деспот Стефан, добри господин, предобри, и мили, и слатки господин деспот! О тешко оном ко га виде на овом месту мртва!” Манастир Манасија, као деспотова гробна црква, завршен је 1418. године, посвећен је Св. Тројици и украшен веома богато.

Око самог места деспотовог гроба владају контраверзе. Постоје народна предања да је сахрањен на неком тајном месту, затим летописац из XVI века наводи да је сахрањен у Београду. Једна од новијих верзија јесте да је његов гроб у манастиру Копорину. У овом манастиру пронађени су испод портрета деспота Стефана, једног од његових најстаријих портрета, неки скелетни остаци који имају патолошке промене које би одговарале наводима Константина Филозофа да је деспот имао проблема са коленом. Сам исликан лик је веома оштећен, тако да је о деспотовом изгледу тешко било шта

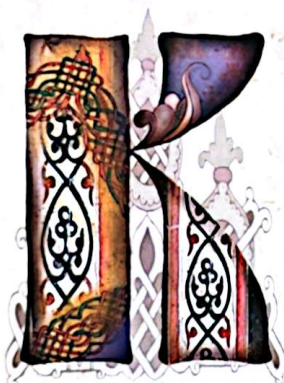
рећи. Посебно је интересантна отворена круна и укрштен ловор с бисерним орнаментом у облику осмице. Како су то за сада све хипотезе, званично се верује да је деспот ипак сахрањен у Манасији и то у југозападном делу наоса. У Манасији, на западном зиду храма, између великих царских двери и малих северних врата, исликан је деспотов лик. Деспот је приказан фронтално, у десној руци му је крст, а у левој модел Манасије. Лице му је дугуљасто, црте лица веома правилне и танке, можда идеализоване, боја лица румена, коса црвенкастожута. Овај портрет се умногоме разликује од оних у манастирима Руденици и Копорину. Посебну пажњу на портрету привлачи његово одело због мноштва орнамената.

У Руденици деспот је на западном зиду наоса, до врата која воде у припрату, приказан као млад човек, крупан, плав. Поред њега је и његов брат Вук, са јасно видљивим широким овалним лицем, тамносмеђе косе која му пада на рамена, с раздељком на средини. Има бркове и малу браду.

У манастиру Каленићу на северном зиду припрате деспотов лик је приказан са нешто дужим лицем, риђом, кратком косом. Брада му је ретка, а бркови се једва распознају.

ЂУРАЂ БРАНКОВИЋ

српски деспот

од места Главица у околини Крагујевца, деспота Стефана Лазаревића је, по свему судећи, стигла срчана кап од које се 19. јула 1427. године и упокојио. Свестан да му је смрт близу, деспот је тражио да се што пре доведе Ђурађ Бранковић. Тако је и умро „испустивши само један глас: По Ђурђа, по Ђурђа” (Константин Филозоф). У то време Ђурађ је био у Зети. Одмах након што му је гласник дојавио деспотову смрт, кренуо је са мањом пратњом ка Београду. По уласку у Београд извршена је симболична примопредаја власти. Најпре су обављени црквени обреди: „И у цркви не узиђе (Ђурађ) на прострто

(место) по владарском обичају; а када се служба свршила, не даде ништа рећи о владарској слави, него место овога чуо се вапај (и) риданја у ваздуху” (Константин Филозоф). Након тога обавио се и световни део Ђурђевог устоличења на владарском месту Србије. Ово је за њега било вероватно много значајније јер се радило о признању које даје властела, једини озбиљнији војни чинилац у земљи. Световни део Ђурђевог устоличења био је веома интересантан. Сваки достојанственик, постављен још у време деспота Стефана, прилазио је Ђурђу и, као знак да га признаје за владара, предавао му своје жезло, симбол власти. То је значило да Ђурађ од њих преузима власт и слободно њоме располаже. По примању жезла Ђурађ га је враћао свакоме ономе од кога га је добио, што је значило да га и даље признаје на ономе месту на коме је до тада био.

На турску реакцију није требало дуго чекати, дошла је скоро тренутно. Турци предвођени Исак-бегом упали су у Србију и већ током септембра 1427. године напали Ново Брдо. У исто време стигао је и угарски краљ Жигмунд у Београд код Ђурђа Бранковића са којим је следећа два месеца водио преговоре. Углавном

се говорило о предаји Београда Угарима, што је Ђурађ, покушавајући најпре да га задржи, на крају ипак урадио. Заузврат, Жигмунд је Ђурађа признао за владара Србије и барона угарског краљевства. Поред тога, Ђурађ је постао Жигмундов вазал, а церемонија је обављена у Београду где је Ђурађ проглашен за „херцега и деспота целе државе Рашке и Арбаније” (Сигисмундова повеља). Као симбол тога Ђурађ је од Жигмунда добио плашт, мач и капу.

Ситуација је у Србији нагло постала драматична када је почетком 1427. године са војском стигао лично султан Мурат II. Можда је султан намеравао да заузме целу Србију, али је нагло променио мишљење када се са својом војском заглавио под Новим Брдом. Крајем 1427. године Турци су ушли у Голубац, што је одобривољило султана који је након свега одлучио да настави преговоре са Ђурђем око судбине деспотовине. Убрзо му је послао своје посланике, а као знак добре воље одлучио је да неке од освојених територија врати Ђурђу: „докле опет не дође посланик од цара који је одустао од даљег освајања, а нешто (освојеног) је и вратио” (Константин Филозоф). По свему судећи неког великог натезања ту више

није ни могло бити и Ћураћ је пристао на оно што су Турци тражили. Постао им је вазал са обавезом плаћања харача, као и обавезом да им даје помоћне војне одреде које је морао водити Ћурђев син: „Јер поред данка који плаћа, он треба да пошаље, кад му Турчин затражи, свога другог сина, а са њим и 1.000 или 8.000 коњаника” (Де ла Брокијер). Рачуна се да је овај мир склопљен у пролеће 1428. године.

Некако у то време, након 1427. али пре 1429. године, умро је Ћурђу и Јерини најстарији син, престолонаследник Тодор. У време смрти није могао имати више од дванаест година, а његов лик се види на једној фресци у манастиру Грачаница. Ту је вероватно и сахрањен. Била је то тек прва у низу породичних трагедија које ће током свог живота Ћураћ доживети.

У то време саграђено је и Смедерево. Као погодна места за изградњу тврђаве изабрано је ушће Језаве у Дунав и веома брзо ту је изникло моћно камено утврђење од 24 куле. Оно је завршено за веома кратко време: изградња је започета 1428, а већ током 1430. године у њега се уселио Ћураћ Бранковић. Због тога што је у равници, опкољено водом Дунава и Језаве и ровом између њих, Смедерево је названо „воденим градом”.

Док је трајала изградња Смедерева, вероватно у лето 1429. године, Ћураћ је добио деспотску титулу. Обред је обављен у Жичи, а из Византије је знаке деспотског достојанства донео Георгије Филантропен кога је послао византијски цар Јован VIII. С њим је заједно крунисана и Јерина која је тиме добила чин деспотице. Од тада Ћураћ носи назив „по милости божјој Рашког краљевства деспот и Албаније господар”. Може се рећи да је тек тим крунисањем Ћураћ Бранковић у потпуности постао наследник деспота Стефана Лазаревића.

Током 1430. године Турци су заузеле Солун, правећи у граду покољ, у коме су учествовали и помоћни војни одреди које је послао деспот Ћураћ у оквиру својих вазалних обавеза, а предводио их је његов најстарији син Гргур. Иако је послао војни одред као помоћ Турцима, Ћураћ је болно примио пад Солуна. Међутим, ма колико ова сарадња са Турцима била

мрска деспоту Ћурђу, она је ускоро за деспотовину донела и добре резултате. Уз помоћ турских одреда Ћураћ је угушио побуну у Зети и ратовао са босанским краљем Твртком II око Сребренице.

Преговори о браку турског султана Мурата II и Маре, ћерке деспота Ћурђа, вођени су 1432. или 1433. године (детаљније о овоме код Маре Бранковић). Султан је под притиском са стране пристао на брак и веридба је озваничена тиме што је у деспотовину дошао Саруца паша и обавио потребне формалности. Мара је остала у родитељској кући, а Турци су након склапања веридбе отпутовали. Тада и Јерина (Ћурђева жена) добија све значајнију улогу. Ова горда и властољубива Гркиња није била задовољна само тиме да узме учешће у власти, већ је довела на Ћурђев двор и повећи број својих рођака. Од свих њих свакако је најомрзнутији био Тома Кантакузен, изузетно подмитљив, што му није сметало да након Ћурђа и Јерине буде најугајнија личност у Србији и постане командант војске.

Ћураћ је с годинама све више потпадао под утицај својих саветника са стране, а посебно жене Јерине. Она је била доста млађа од њега и са својим префињеним ликом, држањем, пореклом и нарочито тиме што му је изродила бројну децу, потврђујући тиме његову мушкост иако је био у позним педесетим годинама, могла је заиста да утиче на њега.

Током априла 1434. године склопљен је брак између Кантакузене, Ћурђево и Јеринине ћерке, и грофа Улриха II Цељског. Ћураћ је нарочито инсистирао на овом браку јер је тиме долазио у сродство са угарским краљем, будући да је угарска краљица Барбара била Улрихова тетка. Био је то прави аристократски брак: Улрих II Цељски био је зет којег би пожелело сваки политичар, а одбио сваки иоле свестан родитељ.

Није прошло дуго, а деспот Ћураћ је удао и другу ћерку, Мару. Током августа 1435. године султан Мурат II послао је своје емисаре да доведу обећану му девојку; септембра месеца прослављена је свадба у Једрену, а Мару су тамо допратила браћа Гргур и Стефан. Међутим, у Србију се вратио само Гргур, док је

Стефан морао да остане као талац да ће Ћураћ верно испуњавати своје обавезе.

За то време султан Мурат II био је изложен страховитом притиску своје околине која је од њега тражила да већ једном рашчисти са Ћур-ђем. У тим притисцима нарочито се истакао Исак, бег који је тврдио да све док Ћураћ буде боравио у Смедереву, Угари неће мировати већ нападати на турске границе. Током лета 1438. године Турци су упали у Ердељ, а још док је трајао напад на Ердељ, други део турске војске упао је у деспотовину. Оно мало отпора одмах је разбијено. Турцима су се Борач и Раваница предали одмах, док се Острвица бранила док је могла, али је и она убрзо заузета и разрушена. Међутим, то је био само увод у катастрофу која је следила. А она је стигла већ следеће године. Почетком лета 1439. године велика турска војска, коју је лично водио Мурат II, ударила је на Србију. Сада је било јасно да султан намерава да освоји целу деспотовину и да ово више није само демонстрација турских снага.

Тада су из турског ропства, писали деспоту Мара и Стефан и молили га да Турцима препусти Смедерево. Деспот је још више отежавао свој положај сталним сплеткама са Угарском, непрекидно изазивајући нове оптужбе. Султану је досадило да гледа деспотовину у двоструком вазалном односу и тражио је од Ћурђа да се определи за једну страну: Угарску или Турску. Никако се није могло на две столице, а баш то је Ћураћ хтео.

Већ на самом почетку лета 1439. године турска војска се улогорила под Смедеревом и опсада је почела. Деспот их није дочекао у Смедереву, већ се са женом Јерином и блиском пратњом одмах пребацио у Угарску. Смедерево су бранили Гргур Бранковић и Тома Кантакузен.

Само Смедерево се за Турке показало као тврд орах, иако су га непрестано бомбардовали великим топовима. Три месеца се град бранио и лако је могуће да би тврде зидине одбиле Турке да је у Смедереву било довољно хране за опсађене. Управо недостатак хране натерао је браниоце Смедерева да се предају.

Након заузећа Смедерева султан Мурат II је почео да окупља војску из целе државе,

и током априла 1440. године сакупио је под Београдом. Тиме је почела опсада овог јаког угарског упоришта којег је бранио врански приор Иван Таловац. Опсада Београда отегла се много дуже но што је то Мурат II очекивао, тако да је морао да одустане од ње и повуче се, остављајући под Београдом скоро 17.000 својих мртвих војника. У касну јесен 1440. године угарски краљ Владислав III оптужио је деспота за сарадњу са Турцима, због чега су му нека имања у Угарској заплена. То је била скоро неиздржива ситуација за већ прилично остарелог деспота. Нико му није веровао. Угарска га је оптуживала за сарадњу са султаном, док га је султан истовремено уцењивао због сарадње са Угарском.

Султан Мурат II је на неки начин дознао да се деспот Ћураћ дописивао са браниоцима Новог Брда, али да је исто тако имао и тајних контаката са синовима Стефаном и Гргуром, који су чамии код њега у Турској. Мурат II се разјарио и наредио да се Стефан и Гргур окују и одведу у град Токат у Малој Азији у затвор где су држани политички осуђеници. Недуго по довођењу у овај затвор, обојица су била за казну ослепљена.

Ускоро је стигла још једна страшна вест. Ново Брдо се након двогодишње опсаде предало: 27. јуна 1441. године пала је тврђава која се још једина бранила. После две године упорне битке попустило је и ово последње упориште у деспотовини, била је то њена пропаст. Ћурђу није остало ништа друго до да се измири са угарским краљем. Почетком 1443. године на Сабору у Будиму донета је одлука да се тога лета удари на Турке, а да угарски краљ Владислав III води овај поход. Као и увек, највећи проблем био је новац којим би се опремила војска. Расписани су ванредни порези, а деспот Ћураћ је сам највећим делом финансирао овај поход.

Сакупљено је око 25.000 војника, што и није била посебно јака војска. Током октобра 1443. године ова је војска прешла преко Дунава код Београда, а на челу су се налазили краљ Владислав III, кардинал Чезарини, Јањош Хуњади и деспот Ћураћ. Након што је једна мања групација Турака разбијена код Мораве, Ху-

њади је заузео Ниш, потом Софију. Изгледало је да би Турци могли бити истерани из Европе. Једрене није било тако далеко, тек на осам дана, али стизала је зима и поход је заустављен. Требало је да се настави у пролеће.

Тада је стигло турско посланство и у име султана Мурата II понудило мир, који је краљ Владислав одбио. Турци су се потом обратили деспоту Ђурђу, нудећи му повраћај деспотовине и ослепљених синова. Заузврат, Ђурађ би султану вратио неке од истакнутих турских великаша који су у протеклом рату заробљени. Преговори између султана и деспота су у почетку били тајни, а посредничку улогу је преузела Мара Бранковић. Након месец и по дана натезања, крајем јуна 1444. године дошло је до споразума: мир је склопљен на период од десет година. Био је то тзв. Једренски споразум.

На крају, деспот је могао бити веома задовољан. Једrenским миром је повратио целокупну деспотовину, уз вазалну обавезу да султану обезбеђује помоћне војне одреде и да плаћа харач. Поред тога, његова два слепа сина, Гргур и Стефан, вратили су се након дуго година у Србију. Сусрет оца са слепим синовима био је дирљив.

Сматра се да је током августа деспот под контролом имао целу деспотовину (22. августа ушао је у Смедерево). Било је јасно да у наредном рату, који ће се водити између Турака и Угара, мора остати строго неутралан: управо деспот Ђурађ неће више долазити у сукоб са Турцима, а клониће се и многих других ствари због којих је био остао без државе.

Крајем септембра 1444. године крсташи су прешли Дунав код Београда и, обилазећи деспотовину, кренули у дубину турске територије. Дана 10. новембра 1444. године почела је страховита битка код Варне. Иако су Турцима нанели велике губитке, крсташи су исечени. Убици је погинуо и краљ Владислав III. За пораз је касније оптуживан искључиво деспот Ђурађ, јер није дозволио да се Скендербегове трупе придруже хришћанима код Варне.

Током 1446. године деспот Ђурађ оженио је свога најмлађег сина Лазара са Јеленом, ћерком морејског деспота Томе Палеолога. Овим чином деспот Ђурађ је јасно показао да ће му

наследник бити најмлађи син Лазар, будући да старији синови, Гргур и Стефан тада још нису били ожењени. Од тада Лазар постаје и очев сувладар.

Док се деспот бавио углавном унутрашњим питањима деспотовине и строго пазио да се не замери Турцима, Хуњади се припремао да освети страشان пораз код Варне. Сакупио је војску и током септембра 1448. године улогорио се код Ковина, у непосредној близини Смедерева. Ту је ова војска стајала пуних месец дана ишчекујући влашког војводу Дана, немачке крсташе и чешке топнике. Хуњади се још увек надао да ће успети да убеди деспота Ђурђа да му се у овом походу придружи. Хуњадијева убеђивања покушао је деспот Ђурађ некако да изврда, што је изазвало бурну Хуњадијеву реакцију. Деспотово одбијање да му пружи помоћ, схватио је као акт непријатељства и наредио да се крене преко деспотовине. Војска је добила пуну слободу да пали и уништава све на што наиђе. Укратко, Хуњади се према Србији односио као према непријатељској земљи, а деспот се ипак Хуњадију осветио дојавивши султану Мурату II да му се крсташи приближавају.

Султан је брзо реаговао и већ почетком октобра 1448. пресекао је са око 60.000 војника крсташима пут на Косову пољу, истом оном месту где је кнез Лазар 1389. године дочекао султана Мурата I. Битка је почела 17. октобра 1448. и трајала следећа два дана и две ноћи. У одлучујућем тренутку Власи су издали Хуњадија, нагодили се са Турцима и окренули против Хуњадија. Након што је поражен, Хуњадија су, док је бежао преко деспотовине, ухватили људи деспота Ђурђа и одвели у Смедерево. Деспот Ђурађ је тако добио прилику да од Хуњадија поврати оно што му је овај, пре неколико година, користећи се помало и лукавством, одузео. Тада је уговорена и женидба Хуњадијевог сина Ладислава са деспотовом унуком Елизабетом, ћерком грофа Урлика Цељског. Нешто касније, када се ослободио, Хуњади је молио папу да га ослободи свих обавеза које је дао деспоту Ђурђу 1448. године. Папа Никола V спремно је прихватио предлог из Угарске и у априлу 1450. године издао булу у којој је деспота прогласио

за „непоштена, нечовечна, неразборита и недостојна“. Ћураћ је покушао да се некако измири, али није успео. Хуњади му је током априла 1450. одузео све поседе у Угарској.

Смрт султана Мурата II 3. фебруара 1451. године, према мишљењу угарске господе отворила је могућност за успешнију борбу против Турака и вероватни разлог због којег је извршен притисак на Хуњадија и деспота да се помире. Споразум је постигнут, а повеља је потписана у Смедереву 7. августа 1451. године. Да би мир био чвршћи, обављена је и веридба Хуњадијевог сина Матије и деспотове унукe и ћерке грофа Улика Целског, Јелисавете. На престо Мурата II уздигао се његов син Мехмед II Освајач.

Смрт султана Мурата II није ни у ком случају дочекала деспота неспремног. Одмах је послао гласнике који су честитали султану Мехмеду II, али и затражили да се досадашњи уговор између Турске и деспотовине обнови. Султан је одмах пристао и уговор је, по старим условима, продужен. Поред тога, султан Мехмед II је Мару Бранковић ослободио даље боравак у Турској и са богатим поклонима вратио је у деспотовину, што је Ћурђа посебно обрадовало.

Недуго потом султан Мехмед II ударио је на Цариград и 29. маја 1453. године наређен је општи јуриш који се завршио освајањем града. Почетком пролећа 1454. године долази до сукоба деспота Ћурђа и султана Мехмеда II, иако је постојало примирје које је, барем званично, још било на снази. Било је очигледно да је султан одлучио да деспотовину заузме и припоји турској држави. Згодно оправдање имао је у томе што деспот није редовно плаћао харач и што је поново почео да тајно преговара са Угарском. Овај пут на Србију је ишла огромна војска која је била добро опремљена и пуна самопоуздања након освајања Цариграда. Деспот се са породицом и благом склонио на сигурно место, у Угарску, бодрећи оне који су остали да се што боље боре и да што дуже издрже. Турска војска је стигла под Смедерево и опсела га. Једно време тврђава се успешно бранила, а опсађени су имали једну изузетно успешну акцију када је једна њихова групаци-

ја зашла Турцима иза леђа и изненада их напала. Настала је дежанија па се и сам турски вођа Исабег једва спасао. Након тога, појавио се лично султан Мехмед II и довео моћну артиљерију којом је брзо разбио предње зидове Смедерева. Изгледало је да ће град пасти.

Док се Смедерево налазило у тешкој ситуацији, под Београд је са својом армијом стигао стари турски противник Јањош Хуњади. Дочувши да је Хуњади у близини, султан Мехмед II наредио је повлачење. У пролеће 1455. године турски напад је настављен, а Ново Брдо се предало 1. јуна 1455. године. Увидевши да му нема друге, деспот Ћураћ је поново савио врат и ступио у преговоре са султаном Мехмедом II.

Док су преговори трајали деспот је рашчишћавао неке рачуне са странком Хуњадијеваца. У непријатељству према деспоту нарочито се истицао Михаило Силађи, командант Београда, због чега је деспот одлучио да га зароби. Међутим, заседа која му је постављена успела је само делимично, Силађи је умакао у Београд, а Михаилов брат Ладислав избоден је на смрт. Након овог напада Михаило Силађи је припремао освету. Прилику је дочекао веома брзо. Од многобројних ухода дочуо је да ће деспот с пратњом ићи у лов 17. децембра 1455. године, када је са породицом боравио у Срему у месту Купинову. Михаило Силађи устремио се на деспота који се бранио колико је могао, али кад му је Силађи одсекао неколико прстију деспот се предао, док је његов син Лазар успео да умакне. Силађи је одвео деспота у Београд где су почела ценкања која су се завршила деспотовим откупом.

Почетком јуна 1456. године Турци су напали Београд. Крајем јула су од Јаноша Хуњадија доживели страشان пораз. Но, након победе Јањош Хуњади се заразио, у Земуну је примио причест од Капистрана и 11. августа 1456. године се и упокојио. Имао је тада око 70 година. Сама победа под Београдом изазвала је у Европи талас радости, тако да су многи сматрали да је са Турском коначно свршено. Међутим, деспот Ћураћ је много трезвеније посматрао целу ситуацију. Иако се причало о томе да је султан умро од ране коју је задобио под Београдом, деспот им није много ве-

ровао. Стога је одмах након завршетка битке под Београдом упутио своја два посланства на турски двор не би ли тамо сазнали право стање ствари.

Међутим, ускоро, у петак 24. децембра 1456. године ујутро у 7,00 сати и он се упокојио. Имао је око деведесет година које је, по свему судећи, проживео у сталним разочарењима. Држава му се распадала и на њене јадне остатке бесно су насртали Турци. Радили су му о глави и Турци и Угари, а нико му није веровао. Ни породични живот му није био много срећнији. Терка Мара вратила се из харе-

ма, без порода. Код куће су му била два слепа сина, Стефан и Гргур. Друга кћи, Кантакузена, остала је удовица, претходно сахрањивши сво троје деце. Чак му ни сахрана није могла бити организована онако како човек његовог ранга заслужује. Данас се не зна ни када је, ни где је сахрањен. Плашећи се да би му бројни непријатељи могли оскрнавити гроб, Бранковићи су као тајну чували његово последње пребивалиште. Постоје различита мишљења о његовом гробном месту, од Смедерева, до Београда, Острвице и села Бруснице. Данас се о томе не зна ништа поуздано.

